

Kääntäjän ohimarssi

**Tieteellisten teosten käännöksissä julkaistut
suomentajan esipuheet genrenä ja
kertomuksena kääntäjän työstä**

Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos
Käännöstiede (englanti)
Pro gradu -tutkielma
Maaliskuu 2006
Hanna Liikala

Tampereen yliopisto
Kieli- ja käännöstieteiden laitos

LIKKALA, Hanna
Pro gradu -tutkielma, 68 sivua, englanninkielinen lyhennelmä 6 sivua
Englannin kääntäminen ja tulkkaus
Maaliskuu 2006

Kääntäjän ohimarssi: Tieteellisten teosten käännöksissä julkaistut suomentajan esipuheet genrenä ja kertomuksena kääntäjän työstä

Tutkielmassa analysoidaan kahden suomalaisen tiedekustantamon julkaisemia kääntäjän esipuheita genretutkimuksen näkökulmasta. Aineistoon on valikoitu esipuheet, jotka keskittyvät nimenomaan käännösprosessin erittelyyn. Työ tarkastelee sekä yksittäisten kääntäjien tekemiin töihin kirjoitettuja sekä ryhmäkäännöksiä tuotoksia kommentoivia esipuheita. Lisäksi tutkimuksessa hyödynnetään toisen tiedekustantamon kustannuspäällikön ja kustannustoimittajan haastattelua.

Tärkeällä sijalla ovat John M. Swalesin, Anna Maurasen ja Vijay Bhatian ajatukset genretutkimuksesta sekä heidän hyödyntämänsä siirron (*move*) käsite. Tutkielma pohtii kääntäjän välittäjän roolia aktiivisena ja näkyvänä subjektina kirjoittajan ja lukijan välissä; keskeisellä sijalla ovat kanadalaiset feministikääntäjät ja heidän näkökulmansa erityisesti kääntäjän paratekstuaaliseen näkyvyyteen. Työ tukeutuu myös Lawrence Venutin ajatuksiin kääntäjän näkyvyydestä.

Analyysi paikallistaa kääntäjien suomennosta erittelevien esipuheiden rakenteesta viisi erillistä siirtoa: kääntäjän globaalit, koko tekstiä koskevat strategiat; niiden strategioiden taustoittaminen erittelemällä alkutekstin ominaispiirteitä; lokaalit käännösstrategiat; kiitokset työssä auttaneille ja sitä rahoittaneille tahoille ja käännöksen yhteydet muuhun tekstiavaruuteen (esimerkiksi käytetyn alkutekstiversion täsmennys ja tekstissä lainattujen muiden teosten mahdollisten suomennosten hyödyntäminen käännöksessä). Kääntäjien esipuheen genrelle ominaiseksi retoriseksi päämääräksi tutkielma toteaa kääntäjän ja hänen työnsä näkyväksi tekemisen lukijan näkökulmasta sekä tuon esiintulemisen suorittamisen niin positiivisessa valossa, että lukija on valmis antamaan kääntäjälle luottamuksensa lukukokemuksensa ”kolmantena osapuolena”.

SISÄLLYS

1. JOHDANTO.....	1
2. ESIPUHE JA KÄÄNTÄJÄ-SUBJEKTIN NÄKYVYYS	4
2.1. Näkökulmia näkyvyyteen.....	4
2.1.1. Tekstuaalinen, paratekstuaalinen ja ekstratekstuaalinen näkyvyys.....	6
2.1.2. Kääntäjän naamiot	7
2.2. Kääntäjän subjektius feministisessä kääntämisen tutkimuksessa	8
2.3. Esipuheista.....	11
3. KÄÄNTÄMISEN STRATEGIOISTA.....	16
3.1. Strategian olemusta tavoittelemassa	16
3.2. Strategiasta normiksi ja takaisin	17
3.3. Globaalit käänösstrategiat.....	19
3.4. Lokaalit käänösstrategiat	20
4. TIETEELLISTEN TEKSTIEN KÄÄNTÄMISESTÄ	22
4.1. Tieteellisten tekstien ominaispiirteistä	22
4.2. Näkökulmia tieteellisten tekstien kääntämiseen	24
4.2.1. Muoto vai merkitys	25
4.2.2. Asenneilmasto ja käänöstekstien akkulturaatio	27
5. GENREANALYYSI JA SIIRRON KÄSITE	30
5.1. Genren käsitteen taustaa.....	30
5.2. Genren määritelmästä.....	32
5.3. Siirron käsite.....	34
5.4. Siirtojen tunnistaminen	35
6. KÄÄNTÄJÄ ESIPUHEESSA	36
6.1. Käytetty aineisto	36
6.2. Vaitonainen kääntäjä: esipuheiden harvinaisuudesta	38
6.3. Filosofian kääntäjän kootut selitykset?	40
6.4. Suomentaja esipuheessa: asiantuntija vai kääntäjä?.....	41
6.5. Kääntäjien esipuheet genrenä ja siirron käsite.....	43
6.6. Esipuheen päämäärä: Kääntäjä esiin!.....	45
6.7. Siirtojen tunnistaminen	46
6.8. Globaalit strategiat	47
6.9. Alkutekstin ominaisuuksien erittelyä	52
6.10. Lokaalit strategiat.....	53
6.11. Käänöksen suhde muuhun tekstiavuuteen: alkutekstiversioiden erittely ja käänöksessä mahdollisesti hyödynnetyt muut suomennokset	54
6.12. Kiitokset	54
6.13. Retorisista strategioista.....	55
6.13.1. Globaalien käänösstrategioiden erittely	55
6.13.2. Alkutekstin ominaispiirteet – käänösstrategioiden perustelu	55
6.13.3. Lokaalien käänösstrategioiden erittely	55
6.13.4. Työssä avustaneiden ja työtä rahoittaneiden tahojen huomioiminen	56
6.13.5. Käänöksen suhde muuhun tekstiavuuteen: alkutekstiversioiden erittely ja käänöksessä mahdollisesti hyödynnetyt muut suomennokset	56
6.14. Ryhmäkäänösten esipuheiden tarkastelua	56
6.15. Filosofinen teksti kaunokirjallisenä kokemuksena: Jean-Luc Nancyn Corpus.....	57
7. LOPUKSI: SUOMENTAJAN ESIPUHEET GENRETUTKIMUKSEN VALOSSA.....	59
LÄHTEET.....	64
ENGLISH SUMMARY	69

1. JOHDANTO

Tässä työssä tarkastelen kääntäjien työtä heidän itsensä kirjoittamien esipuheiden kautta. Tarkastelun kohteena ovat erityisesti tieteellisten tekstien esipuheet. Lähestyn esipuheita genretutkimuksessa kehitetyn siirron käsitteen avulla erittelemällä teksteissä ilmeneviä rakenteellisia ja sisällöllisiä yhtenäisyyksiä. Vaikka apuväline tarjoaakin objektiivisemmän ja hieman etäisemmän tarkastelukulman kääntäjien kommentteihin, pyrin silti samalla myös kuuntelemaan sitä, mitä kääntäjät ovat näissä teksteissä halunneet työstään sanoa.

Työn aineistona toimivat 14 kahden suomalaisen tiedekustantamon käännöksissään vuosina 1992–2002 julkaisemaa kääntäjän esipuhetta. Esipuheet on valikoitu sillä perusteella, että kääntäjät kommentoivat niissä myös itse käännösprosessia eivätkä pitäydy ainoastaan tekstin tai kirjoittajan taustojen esittelyssä. Tutkimuksen taustaksi on myös haastateltu toisen kustantajan edustajia (Makkonen & Uusitupa 2005).

Kääntäjän esipuheet edustavat yhtä näkökulmaa viime vuosikymmeninä paljon keskustelua herättäneeseen kääntäjän näkyvyyden kysymykseen. Kääntäjän näkyvyyden kolmesta eri lajista kääntäjien esipuheet edustavat paratekstuaalista eli tekstin yhteydessä esimerkiksi alaviitteissä tai juuri esipuheessa tai kääntäjän jälkisanoina toteutuvaa näkyvyyttä. Muut näkyvyyden muodot ovat tekstuaalinen eli itse tekstissä ilmenevä kääntäjä sekä ekstratekstuaalinen eli toisaalla yhteiskunnassa, esimerkiksi lehtien kirjallisuuskritiikeissä tai kääntäjähaastatteluissa realisoituva näkyvyys. (Koskinen 2000, 99.) Kääntäjän näkyvyydestä keskusteltaessa tärkeällä sijalla ovat luonnollisesti Lawrence Venutin ajatukset, mutta esipuheista puhuttaessa keskeiseen asemaan nousevat myös kanadalaisten feministikääntäjien teorisoinnit, tärkeimpinä Sherry Simon ja Susanne de Lotbinière-Harwood. Quebecin ranskankielisten feministien 1980-luvulla kehittämä uusi tapa tuoda esiin identiteettiään vastoin perinteisiä kielen konventioita kirjoittamalla ns. feminiiniksi ja heidän kaksikielisessä maassa harjoittamansa tiivis yhteistyö omien kääntäjiensä kanssa (esim. Susanne de Lotbinière-Harwood ja Nicole Brossard) nosti kääntäjän aidon mukanaolon ja

subjektiivisen näkemyksen tekstin tuottamisessa uudenaikaiseen valokeilaan. Paitsi tekstuaalisin keinoin kanadalaiset feministikäntäjät eivät epäröineet tuoda näkökulmaansa esiin myös paratekstuaalisesti alaviitteissa ja esipuheissa.

Pohdin myös erilaisia näkemyksiä siihen, voidaanko kääntäjien esipuheita ylipäänsä pitää adekvaattina materiaalina käännösprosessin tutkimuksessa. Tässä yhdyn Sherry Simonin (1990; 1996) kannattamaan näkemykseen ja totean, että huolimatta esipuheen perinteisesti lukijaa kirjoittajan puolelle taivuttelevasta sävystä ja sen sisältämästä tietystä subjektiivisuudesta tekstit ovat kuitenkin kääntäjien itsensä tuottamia todistuksia heidän tekemästään työstä eikä niiden automaattinen leimaaminen henkilökohtaiseksi propagandaksi tee oikeutta ammattikunnalle.

Carolyn R. Millerin (1984) mukaan genre voi toimia paitsi keinona, jolla voi päästä haluttuihin kommunikatiivisiin tavoitteisiin myös apuvälineenä sen selvittämiseen, mitä nuo tavoitteet voisivat olla. Tässä työssä pyrin kääntäjien esipuheita analysoimalla pääsemään käsiksi siihen, mikä on kääntäjien esipuheiden tarkoitus ja samalla läpivalaisemaan myös itseään käännösprosessia ja kääntäjien siinä keskeisiksi kokemia aspekteja. Pohdin myös kääntäjien esipuheita genrenä sekä erittelen genren mahdollisia päämääriä. Työni pohjautuu laajalti John M. Swalesin (1990) sekä Anna Maurasen ja Ulla Connorin (Mauranen 1993; Mauranen 2000; Connor & Mauranen 1999) sekä Vijay Bhatian (1993; 2000) genretutkimukseen ja heidän hyödyntämäänsä siirron (*move*) käsitteeseen. Mauranen määrittelee siirron tekstin toiminnalliseksi yksiköksi, jota käytetään jonkin tunnistettavan retorisen tarkoituksen saavuttamiseen. Siirtojen retoriset tarkoitukset ovat alisteisia genren kommunikatiiviselle päämäärälle. Siirtojen laajuus voi vaihdella, mutta ne ovat yleensä vähintään virkkeen laajuisia ja niillä on tietty sisäinen koherenssi. (Mauranen 1993.) Listaan työssäni myös kääntäjien esipuheissaan käyttämiä retorisia strategioita, joita puolestaan hyödynnetään siirtojen retoristen päämäärien toteuttamisessa (Bhatia 1993).

Aineistoon tutustuessani siirtojen kannalta keskeisiksi elementeiksi muodostuivat kääntäjien hyödyntämät strategiat ja niiden yhdistyminen alkutekstin ominaispiirteiden kommentointiin. Tarkastelen eri kirjoittajien strategiamääritelmiä mm.

ongelmanratkaisun ja tietoisien prosessoinnin näkökulmasta. Pohdin myös strategioiden ja normien suhdetta eli sitä, miten kääntäjien toiminnan kuvailemisesta voidaan johtaa normeja, jotka auttavat sen määrittämisessä, minkälainen toiminta todennäköisimmin tuottaa laadukkaan lopputuloksen. Analyysin kannalta keskeisimmäksi erotteluksi nousee Lörscherin (1991) globaalien ja lokaalien strategioiden jaottelu, jota ovat omassa työssään hyödyntäneet mm. Andrew Chesterman ja Riitta Jääskeläinen.

Aineistonkeräysvaiheessa kävi ilmeiseksi, että vaikka kääntäjän näkyvyys onkin ainakin kääntämisen teorian kentässä ollut vahvasti esillä kautta 90- ja 2000-lukujen, ainakaan tieteellisten tekstien kääntäjillä ei ole tuona ajankohtana vaikuttanut olevan erityistä tarvetta tuoda omaa työtään esille esipuheiden keinoin. Kääntäjien varsinaiseen käännöstyöhön erittelyyn paneutuvien esipuheiden määrä oli hyvin pieni: mikäli kääntäjien esipuheita oli, ne yleensä johdattelivat lukijaa kirjan antiin tai kirjoittajan taustoihin. Käännösprosessi niissä ohitettiin yleensä joko täysin tai lyhyellä maininnalla liittyen esimerkiksi kääntämisen yleiseen mahdottomuuteen. Mielenkiintoisen vivahteen tarjosivat käännösprosessia eritelleitä esipuheita kirjoittaneiden kääntäjien taustat, jotka harvoin olivat kiinteästi yhteydessä käännös- tai kielitieteisiin.

2. ESIPUHE JA KÄÄNTÄJÄ-SUBJEKTIN NÄKYVYYS

2.1. Näkökulmia näkyvyyteen

Viimeisten vuosikymmenien aikana kääntäjän näkyvyys on muodostanut keskeisen keskustelualustan käännöstieteissä. Kääntäjän subjektiivisuudesta ja näkyvyydestä keskustelun nousu voidaan nähdä reaktionä pitkälliselle keskittymiselle lähtötekstin (LT) ja kohdetekstin (KT) väliseen mahdollisimman suureen samuuteen, ekvivalenssiin, jonka tavoittelu pitkään muodosti perustan suurelle osalle käännöstieteellistä ajattelua. Puhtaimpana ja korkeimpana päämääränä nähtiin käännös, joka oli loppuun asti uskollinen alkutekstille, eikä sitä, onko tällaiseen vastaavuuteen pyrkiminen joka tilanteessa paras mahdollinen päämäärä juurikaan kyseenalaistettu. (Oittinen 1995, 33; Chesterman 1997a, 9–10.)

Ekvivalenssin ideaaliin perustui myös Eugene A. Nidan erottelu formaalin ja dynaamisen ekvivalenssin välillä, joista jälkimmäinen perää yhtenevien tekstien sijaan yhtenevää vaikutusta lähde- ja kohdetekstin vastaanottajissa. Ekvivalenssin ideaa ovat modifioineet erilaisilla määreillä myös monet muut teoreetikot, mm. Newmark, House, Nord ja Jacobsen – ajatuksen perusrakenne on kuitenkin hyvin samantyyppinen kuin Nidalla (Chesterman 1997a, 9). Chesterman huomauttaa kuitenkin, että ekvivalenssin idea sinänsä tuntuu monesta näkökulmasta jokseenkin huonosti sopivalta kääntämisen yhteyteen: täydellinen ekvivalenssi siinä mielessä, että se mahdollistaisi takaisinkäännöksen joka tilanteessa on lähes aina pragmaattisesti mahdoton. Samoin, mikäli ajatellaan niitä nykyisiä käännösteoreetikkoja, joiden mukaan jo käännöksen määritelmään sinänsä sisältyy ajatus ekvivalenssista, tuntuu ekvivalenssin pohtiminen käännösteorian yhteydessä jokseenkin turhanpäiväiseltä. Omaan meemiajatteluunsa pohjautuen Chesterman toteaa, että nykyisessä absoluuttisen totuuden kyseenalaistavassa ilmapiirissä ekvivalenssin ”supermeemi” on valtakautensa loppupäässä. (Chesterman 1997a, 9–10.)

Käännöstieteen piirissä vahvaa vaikutusvaltaa on nauttinut myös Katharina Reissin ja Hans J. Vermeerin funktionaalinen käännösteoria, joka nosti keskiöön käännöksen tehtävän eli funktion kohdekulttuurissa. Alkutekstin ja samuuden sijaan korostettiin käännöstä yhtenäisenä kokonaisuutena. Teoria tuo esiin mahdollisuuden, jonka mukaan käännöksen päämäärä eli *skopos* voi olla eri kuin alkutekstin päämäärä. Keskeistä funktionaalisisessa käännösteoriassa on kääntämisen ymmärtäminen nimenomaan kommunikaationa. (Reiss & Vermeer 1986; Oittinen 1995, 34–37; Chesterman 1997a, 33.)

Kääntäjän näkyvyyden huomattavin puolestapuhuja Lawrence Venuti (1995) katsoo kääntäjän näkymättömyyden ja käännöksiä arvioimisen ainoastaan sujuvuuden kriteerillä olevan yhteydessä samankaltaisiin kehityskuluihin muualla yhteiskunnassa: tieteellisen tutkimuksen saavuttama suuri poliittinen ja taloudellinen valta sekä kommunikaatioteknologiassa sodan jälkeen saavutetut valtavat edistysaskeleet, jotka laajensivat viihde- ja mainontateollisuutta sitä kautta tehostaen uusien hyödykkeiden tuotantoa, ovat asettaneet lähtökohdat myös kielenkäytön arvomaailmalle. Kaikinpuolinen tehokkuuden korostuminen on asettanut kielen puhtaasti instrumentaaliseen asemaan niin, että sen ehdottomina päämäärinä nähdään välitön ymmärrettävyys ja asiallisuuden vaikutelma. Kirjallisuuden alalla tämä kehitys on nähtävissä mm. realismin lajityypin ykkösasemassa angloamerikkalaisessa kerronnassa. Tällaisten vallitsevien trendien Venuti näkee johtaneen automaattisesti läpinäkyvyyden ideaalin korostumiseen kääntämisen alueella, riippumatta siitä, onko teksti tieteellinen tai tekninen vai kaunokirjallinen. (Mts. 5–6.)

Venuti johtaa kääntäjän ja käännöksen läpinäkyvyyden vaatimuksen angloamerikkalaisen kirjoittaja–subjekti-näkemyksen kaikkivoipaisuuteen. Kirjoittaja nähdään suvereenin itseilmaisun alkuperänä, jota eivät rajoita minkäänlaiset lingvistiset, kulttuuriset tai sosiaaliset kysymykset. Tästä lähtökohdasta kääntäminen näyttää automaattisesti alempiarvoisena ja mahdollisesti vääristyneenä totuutena (ks. myös Lefevere 1990, 26), jonka ainoa pelastus on persoonattomuus ja läpinäkyvyys, joka mahdollistaa kirjoittajan persoonallisuuden ulottumisen sellaisenaan ja säröilemättä myös käännöstyön tuotteeseen. (Venuti 1995, 6–7.) Asetelman muotoutuminen voidaan

nähdä myös yhteydessä kääntämisen uuden nousun ajankohtaan, 1800-luvun alkuun, jolloin niin käännös- kuin muukin kirjallisuus saavutti uuden, laajemman lukijakunnan porvarillisen keskiluokan nousun, kirjoittajuuden ammattimaistumisen ja julkaisualan muutosten myötä. Tämä käännösteosten kulta-ajaksikin kutsuttu ajankohta imi kuitenkin asenteensa romanttisilta ajattelijoilta, jotka painottivat voimakkaasti kirjoittajan asemaa yliverlaisena, luovana yksilönä, jonka monimutkaisen mielen saavutuksia tavallinen kansalainen (vaikkapa kääntäjä) ei mitenkään voinut tavoitella. (Koskinen 2000, 50.) Pelastukseksi tästä sudenkuopasta Venuti tarjoaa uudenlaista näkökulmaa kirjoittajan auktoriteettiin ja hänen suvereniteettiinsa tuottamansa tekstin suhteen:

Alkutekstin kirjoittajaa sen enempää kuin kääntäjääkään ei pidetä tekstin ylimmäisenä alkuperänä, vaan teksti itsessään saa vapaasti ilmaista ihmislunnon nousevaa ideaa ja välittää sitä eteenpäin kielellä, joka on läpinäkyvä eri kulttuurista peräisin olevalle lukijalle. Sen sijaan subjektiivisuus muotoutuu kulttuurisina ja sosiaalisina määritteinä, jotka poikkeavat toisistaan ja voivat olla jopa ristiriidassa keskenään. Nämä määritteet ovat läsnä kaikissa kielenkäyttötilanteissa ja muuttuvat jokaisen kulttuurisen muodostuman ja historiallisen hetken myötä. (1995, 24; oma suomennos.)

Näistä lähtökohdista saa perustelunsa myös Venutin symptomaattisen luennan käytäntö: koska jokainen teksti on aikansa ja kulttuurinsa lapsi (eikä siis niinkään kirjoittajan ainutkertaisen persoonan ajan ja kulttuurin rajoituksen ylittävä ilmentymä), tulisi siis niin alkutekstejä kuin käännöksiäkin tulkita vasten oman aikakautensa kulttuuri- ja asennetaustaa (1995, 24–25). Toisin sanoen teksti, oli se sitten käännös tai ei, ei synny tyhjiössä, vaan siihen vaikuttavat monet sillä hetkellä vallalla olevat ajatukset ja ideologiat.

2.1.1. Tekstuaalinen, paratekstuaalinen ja ekstratekstuaalinen näkyvyys

Kääntäjän näkyvyys voidaan sen ilmenemispaikan perusteella jakaa kolmeen eri kategoriaan. *Tekstuaalisessa* näkyvyydessä kääntäjä tekee olemuksensa nähtäväksi itsessään käännöksessä. Tämän päämäärän saavuttamisessa voidaan hyödyntää ns.

venutilaisia vieraannuttavia käänösstrategioita. Huomattavaa on tosin myös, että jo pelkän translatorisen position olemassaolo eli se tosiasia, että teksti on käännetty tekee tietyssä mielessä kääntäjän näkyväksi tekstissä. *Paratekstuaalinen* näkyvyys tarkoittaa kääntäjän omia kommentteja työstään tekstin marginaaleissa tai sen ulkopuolella. Tähän kategoriaan kuuluvat sekä kääntäjän nimen mainitseminen käänöksen yhteydessä että kääntäjien esipuheet tai jälkisanat. *Ekstratekstuaalisella* näkyvyydellä tarkoitetaan ammatin muualla julkisuudessa osakseen saamaa huomiota. Toisin kuin tekstuaalisessa ja paratekstuaalisessa näkyvyydessä, ekstratekstuaalisen näkyvyyden vaatimukset eivät kohdistu itseensä kääntäjiin. Sekä tekstuaalisen että para- ja ekstratekstuaalisen näkyvyyden laajentamista on viime aikoina korostettu laajalti monissa yhteyksissä. (Koskinen 2000, 99.)

Venutin näkökulmasta keskeisin foorumi kääntäjän näkyvyydelle on itse teksti: hänen näkökulmastaan avainasemassa on siis juuri tekstuaalinen näkyvyys eli se, hyödynnetäänkö käänöstä tehtäessä vieraannuttavia (*foreignizing*) vai kotouttavia (*domesticating*) käänösstrategioita. Venutin argumentin mukaan liian pitkälle menevä kotouttaminen eli kohdekulttuuriin, -kieleen ja -kirjallisuuteen sopeuttaminen tekee vääryyttä alkutekstille ja lähtökulttuurille hämärtämällä sen kohdekulttuurista eriävän alkuperän ja ominaisuuden. Vieraannuttava käänös sen sijaan tekee näkyväksi erikieliseen tekstiin sisältyvän eron, ei toistamalla siihen sisältyviä vieraita piirteitä kohdekielellä vaan rikkomalla kohdekielen ja -kulttuurin koodeja siinä määrin, että pystyy tekemään lukukokemuksesta jollain tavoin oudon ja tavallisesta poikkeavan ja siten pysäyttää lukijan huomaamaan tekstin kotimaisista teksteistä poikkeavan alkuperän. (Venuti 1995, 17–20.)

2.1.2. Kääntäjän naamiot

Kaisa Koskinen kommentoi väitöskirjassaan kääntäjän näkyvyyden ideaalia asettamalla vastakkain Venutin ja Anthony Pym:n näkemyksiä. Anthony Pym näkee kääntäjän eettisiä kysymyksiä eristyksissä ja omasta näkökulmastaan pohtivan venutilaisen ”erakkokääntäjän” sijaan ennen kaikkea ammattikuntansa edustajana. Pym:n näkemysten mukaan kääntäjän velvollisuus on näyttäytymisen sijaan pitää yllä ammattimaisuuden naamiota, joka mahdollistaa illusion lähtötekstin ja kohdetekstin

samuudesta säilyttämisen (Koskinen 2000, 97, 75). Koskinen itse pidättäytyy antamasta lopullista mielipidettä tähän dikotomiaan, mutta toteaa, että molemmilla näkökulmilla on annettavaa toisilleen: pymiläinen yhteisöllinen professionalismismi on omiaan tukemaan yksinäistä uurastajaa tämän valinnoissa (mts. 107), kun taas kääntämiselle keskeinen luottamus on omiaan vahvistumaan siitä, että näyttämön eli käännöstyön lopputuloksen ja kulissien takaisen maailman eli käännöstyön realiteettien välistä etäisyyttä kavennetaan laajentamalla kääntäjän näkyvyyttä (mts. 106).

2.2. Kääntäjän subjektius feministisessä kääntämisen tutkimuksessa

Kanadassa Quebecissä 1980-luvulla herännyt feministinen kääntämisen tutkimus tarjoaa mielenkiintoisia ajatuskulkuja esipuheiden tutkimukseen. Tarve feministisestisesti sävyttyneeseen kääntämiseen ja kääntämisen tutkimukseen nousi kun Quebecin ranskankieliset feministiset kirjoittajat alkoivat 1980-luvulla tuoda julki identiteettiään ilmaisemalla itseään vastoin vallitsevia konventioita, kirjoittamalla ns. feminiiniksi pyrkimyksensä tehdä naiset näkyviksi perinteisesti miehisissä (eli missä tahansa kansallisissa) kielissä (ks. Lotbinière-Harwood 1991, 86). Tämän uudenlaisen ilmaisun tavan julkittuominen englanniksi nosti esiin useita kääntäjän persoonalliseen mukanaoloon ja aktiiviseen toimijuuteen liittyviä näkökohtia.

Tämän tutkimuksen kannalta mielenkiintoista on juuri feministitutkijoiden fokuoituuminen kääntäjään subjektina, itsellisenä toimijana, joka ilmaisee itsensä/itseään sekä tekstuaalisin että paratekstuaalisin keinoin: kursiviin käytöllä, alaviitteissä ja esipuheissa (Godard 1988, 51). Näiden keinojen avulla feministikäntäjät kiinnittävät huomion jo gender-tutkimuksesta tuttuun eroon, *differanceen*, tällä kertaa lähtö- ja kohdetekstin välillä, erottamattomana osana kääntämisen kokemusta (Godard 1988, 51). Juhlistaessaan tätä aiemmin kääntämisen yhteydessä negatiiviseksi laskettua pientä eroa feministinen kääntämisen tutkimus, monen muun käännöstieteen viimeaikaisen suuntauksen tavoin, kritisoi samalla myös ekvivalenssin ideaalia.

Kun kääntäjälle aletaan myöntää oikeus omaan lukukokemukseen ja hylätään ajatus yhdestä oikeasta lukemisesta, tullaan kysymykseen kontekstista, joka rajoittaa kääntäjän mahdollisia tulkintoja. Susan Bassnett-McGuire näkee tämän kontekstin yksinomaan

tekstuaalisena: tulkintoja rajaava konteksti koostuu hänen mukaansa sekä kohdekielen että lähdekielen ominaispiirteistä että käännöksen funktiosta (Bassnett-McGuire 1989/1991, 79; ks. myös Enoranta 1992, 99). Susanne de Lotbinière-Harwood puolestaan katsoo kääntämisen kontekstin koostuvan laajemmasta kirjosta, joka sisältää sekä kirjailijan, kääntäjän että romaanihenkilön sukupuolen sekä julkaisijaan liittyvät näkökohdat, markkinatilanteen ja kohdeyleisön (1991, 120).

Feministisen käännösteorian näkökulmasta keskeisenä lähtökohtana näyttäytyy kääntäjän ja kirjoittajan/tekstin sukupuoli, gender.¹ Susanne de Lotbinière-Harwood kirjoittaa teoksessaan *Re-belle et infidèle/The Body Bilingual*

Sukupuolineutraalius on mahdollon ajatus, niin kielessä kuin todellisuudessakin. Koska lingvistinen käyttäytyminen kuuluu opittuihin sukupuolirooleihin, joita yhteiskunnissamme toteuttavat niin naiset kuin miehetkin, sen vaikutus kääntämisen on täyttä totta. Kääntävän subjektin asema on väistämättä sukupuolitettu. Sukupuoli vaikuttaa siihen, miten kääntäjä lukee lähtökielistä tekstiä, kuinka hän tulkitsee sitä ja uudelleenkoodaa sitä kohdekieleen. Sukupuoli vaikuttaa siihen, kuinka kääntäjä suhtautuu kirjoittajaan, lukijaan, mitä ideologisia näkökulmia ja kulttuurisia arvoja hän tietoisesti tai tiedostamattaan tuo esille tai vaientaa. Femininiksi kirjoittamisen aiemmasta poikkeava ominaispiirre onkin, että toisin kuin patriarkalisessa järjestyksessä, jossa taustalla oleva diskurssi tehdään näkymättömäksi saamalla se vaikuttamaan 'normaalilta' tai 'luonnollisesta', feministinen näkökulma tekee poliittiset tarkoituseränsä tietäviksi alusta pitäen. Välittävän tahon päämäärät ovat alusta saakka ilmeisiä. (1991, 101)

Omasta näkökulmastani sana sukupuoli olisi yllä olevassa lainauksessa valikoiduissa kohdin korvattavissa jollakin laajemmalla kääntäjän henkilökohtaisiin ominaisuuksiin viittaavalla ilmaisulla, esimerkiksi ajatuksella kääntäjän persoonasta, johon voidaan

¹ Kyse ei siis ole biologisesta sukupuolesta, *sex*, jonka määrittely onnistuu fysiologisin perustein. *Gender*, sosiaalinen sukupuoli, rakentuu opituista sosiaalisista malleista, sosioseksuaalisista rooleista liittyen esimerkiksi pukeutumiseen ja arvojärjestelmiin. Näitä malleja vallitseva kulttuuri tarjoilee yksilölle aina syntymästä lähtien tämän biologisesta sukupuolesta riippuen. (de Lotbinière-Harwood 1991.)

sisällyttää esimerkiksi kääntäjän tiedot, taidot, henkilökohtainen historia, asenteet sekä ideologia. Feministisen käännöstutkimuksen keskeisin anti sisältyykin nähdäkseni juuri näkemykseen kääntäjän persoonasta yhtenä käännöksen elementtinä sekä ajatukseen kääntämisestä aktiivisen toimijan suorittavana tietoisena, poliittisena ja luovana tekona. Tähän ajatusrakennelmaan liittyy luontevasti, kuten myös Lotbinière-Harwoodin tekstikatkelmasta käy ilmi, toive tarkoitusperien avoimesta esille tuomisesta sekä feminististen kääntäjien ja käännösteoreetikoiden kääntäjien esipuheille antama painoarvo.

Näin ollen sitä, että kääntäjä näyttäytyy lukijalle ainakin jossakin vaiheessa lukukokemusta rehellisesti omana itsenään, voidaan pitää rehellisyyttä ja avoimuutta tukevana myös laajemmin kuin pelkän feministisen kirjoittamisen näkökulmasta. Sitä, että tämä tekstin oman persoonansa kautta tulkinnut ja suodattanut henkilö häivytetään pelkäksi selittämättömäksi silmäkääntötempuksi, voidaan ehkä näin ajatellen pitää jopa harhaanjohtavana. Kääntäjän näkyvyyttä korostavan ajattelun saavuttaman laajan hyväksynnän myötä (ks. esim. Koskinen 2000, 98) voidaan ehkä jo todeta, että kääntäjän ajat kirkkaana ja läpinäkyvänä ja siksi huomaamattomana ikkunana ovat jäämässä taakse. On toki hyvä muistaa, että monissa teksteissä tällaiseen vaikutukseen voidaan ja tuleekin pyrkiä, mutta koska LT:n ja KT:n välissä todella on ihminen, olisi toivottavaa, että myös hänen omalle äänelleen annettaisiin vuoro jossain vaiheessa kirjaa.

Mielenkiintoisen näkökulman kääntäjän rooliin tuo myös Michaela Wolf (1997), joka artikkelissaan kartoittaa käännöstieteen ja etnografian yhtymäkohtia ja monella tapaa toisiaan muistuttavia kehityskulkuja. Wolfin Stephen Tyleriltä lainaama ajatus ”jokainen representaatio alistaa kohteensa poliittisesti” (Wolf 1997; oma suomennos) lähestyy varmasti monella tapaa Venutin ajatuksia kääntämisen ja erityisesti kotouttavien käännösstrategioiden sisältämästä väkivallasta (1995). Käännösprosessin analyysissaan Suzanne Jill Levine päätyy samantyyppiseen näkökulmaan: kääntämisen tulisi olla kriittinen teko, joka herättää lukijassaan kysymyksiä ja tuo alkutekstin uuteen kontekstiin; käännöksen tarkoitus onkin taivutella lukija omalle kannalleen, mikä tekee siitä poliittisen teon (Levine 1991, Koskisen 2000, 63, mukaan). Kääntämisen

poliittisesta luonteesta on vakuuttunut myös Susanne de Lotbinière-Harwood (1991, 101).

Kääntäjän oman äänen kuulumista ja hänen kädenjälkensä olemassaolon konkretisoitumista lukijalle esipuheen muodossa voidaan siis pitää keskeisenä myös ”rehellisyyden nimissä”: koska kääntäjä on toimija, jopa poliittinen toimija, joka manipuloi tekstiä oman lukukokemuksensa ja näkökulmansa perusteella, voidaan hänen persoonansa piilottamista kasvottoman ammattikunnan naamion taakse (ks. Koskinen 2000, 75) sekä kirkkaan ikkunalasin illuusion ylläpitämistä pitää jokseenkin arveluttavana.

2.3. Esipuheista

Esipuheen latinankielinen nimitys, *captatio benevolentia*, viittaa kirjoittajan pyrkimykseen saada yleisö puolelleen. Myös kääntäjien esipuheet voidaan nähdä keinona oikeuttaa tehtyjä ratkaisuja: kun valinnan perusteet tuodaan julki, se muuttuu välittömästi hyväksyttävämmäksi. Ehkä esipuhe saattaa myös lievittää lukijan tekstin käännösluonteesta sikiäviä epäilyksiä: käännöshän sisältää aina tahallisen tai tahattoman virheen tai väärintulkinnan mahdollisuuden. (Ks. Venuti 1995, 7 ja Lefevere 1990, 26.)

Kääntäjän esipuheiden paratekstuaalinen näkyvyys aiheuttaa usein epäilyksiä. Moni kirjoittaja tuntuu kokevan epäluuloa kääntäjän itsensä luoman kommentaarin manipulatorisia mahdollisuuksia kohtaan. Väitöskirjassaan Koskinen tuo esiin esimerkiksi kääntäjien tukeutumisen kuluneisiin, ei ehkä niinkään vettäpitäviin fraaseihin (”olen pyrkinyt niin uskolliseen käännökseen kuin mahdollista”), mahdollisuuden, että esipuheissa usein esiintyvä anteeksi pyytelevä sävy saattaakin olla peiteltyä kiitoksen ja ihailun tavoittelua, keskeisten näkökohtien kertomatta jättämisen ja huomion keskittämisen vähemmän olennaisiin seikkoihin (2000, 101–102). Gideon Toury varoittaa tutkijaa luottamasta vastaaviin itse tekstin ulkopuolisiin lähteisiin käännöstyön normeja analysoitaessa, sillä asianosaisten itsensä kirjoittamilta teksteiltä voidaan hänen mukaansa odottaa puutteellista ja ristiriitaista informaatiota, propagandaa ja ajoittain jopa lukijan tarkoituksellista harhaanjohtamista (Toury 1995, 65–66).

Tosiasia on kuitenkin, että aivan viime aikoja lukuunottamatta suurin osa siitä, mitä kääntämisestä on sanottu on sanottu juuri kääntäjien esipuheissa (Simon 1990, 111). Esimerkiksi De la Motten käännösteoreettisessa kirjallisuudessa usein siteerattu esipuhe hänen 1714 julkaistuun ranskankieliseen käännökseensä Homeroksen *Iliasta* tuo mainiosti esiin, kuinka kääntämisen trendit sekä hyvinä pidetyt ja perustellut ratkaisut muuttuvat aikojen myötä:

Olen tiivistänyt *Iliaan* kaksikymmentäneljä kirjaa kahteentoista, jotka ovat myös lyhyempiä kuin Homeroksella. Ensi näkemältä saattaisi ajatella, että tämä olisi mahdollista ainoastaan monien merkittävien tekstin piirteiden menettämisen kustannuksella. Mikäli kuitenkin otatte huomioon, että toistot muodostavat yli kuudesosan *Iliasta* että haavoittumisten anatomiset yksityiskohdat sekä taistelijoiden pitkät yksinpuhelut vievät vielä pidemmän tilan huomannette, että runon lyhentäminen oli helppoa luopumatta ainoastakaan juonen keskeisistä elementeistä. Ajattelen mielelläni tehneeni juuri niin, ja uskon jopa yhdistäneeni olennaiset osat toiminnasta niin, että ne minun lyhentämässäni versiossa muodostavat virtaviivaisemman ja järkevämmän kokonaisuuden kuin alkuperäisessä. (De la Motte 1714, Lefeveren 1990, 22 mukaan.)

Itse uskoisin, että vaikka esipuheet yleensä käännösprosessin jälkeen kirjoitettuinä selvityksinä todennäköisesti eivät tarjoakaan mittasuhteiltaan täysin oikeaa kuvaa kääntämisen painopisteistä tai ongelmien ratkaisujen synnystä, ne valaisevat kuitenkin omalta osaltaan, silloin kun niitä on vapaasta tahdosta haluttu kirjoittaa, kääntäjän näkemystä käännösprosessissa tärkeistä kysymyksistä ja valinnoista. Luonnollisestikaan niiden ei tulisi muodostaa ainoaa lähdettä siitä, mitä käännösprosessissa tapahtuu: nämä julkisiksi tarkoitetut yleisluontoiset itsearviot muodostavat tietysti vain yhden näkökulman tapahtumaketjuun, jota voidaan tarkastella myös monien muiden metodien kautta. Uskon kuitenkin, että kun työlleen moneksi kuukaudeksi, ellei useaksi vuodeksi, omistautunut ammattilainen saa tilaisuuden kommentoida urakkaansa julkisesti, kommenteille tulisi voida antaa tietty painoarvo ilman, että niiden totuusarvo automaattisesti kyseenalaistetaan. Miksi kääntäjän sanaan ei voisi uskoa tai ottaa

ainakin siinä määrin todesta, että sitä voisi pitää yhtenä varteenotettavana tiedonlähteenä hänen tekemästään työstä?

Sherry Simon (1990) kyseenalaistaa usein esitetyn kehotuksen erityiseen kriittisyyteen kääntäjien esipuheiden totuusarvon suhteen ja kysyy, mikä kääntäjien omassa lausunnossa on tässä yhteydessä niin epäilyttävää. Simon itse analysoi yhdeksi lähteeksi epäluulolle käänöksissä eri aikakausina, erityisesti keskiajalla ja renessanssin aikakautena, ilmenneet voimakkaatkin poliittiset ulottuvuudet, jotka on tehty näkyväksi juuri esipuheissa. Simon kehottaa tutkimaan kääntäjien esipuheita juuri tässä valossa, eri aikakausien ja kulttuuripiirien kirjallisen politiikan ilmaisuina. (Mts. 112.)

Omassa työssäni olen päätenyt ottamaan vaarin kääntäjien esipuheita kohtaan esitetystä epäilyksestä siinä määrin, että tutkin niitä pääosin genretutkimuksen valossa, omana kirjallisuudenlajinaan, ja pyrin tältä pohjalta identifioimaan niissä esiintyviä siirtoja (*moves*) John Swalesin (1981;1990) genreteoriaan pohjautuen. Uskallan kuitenkin myös Sherry Simonin sanoin ”ottaa kääntäjän sanan todesta” (Simon 1990) ja eritellä myös esipuheissa esiintyvien näkökulmien relevanssia kääntämisen käytännön näkökulmasta.

Yhden näkökulman esipuheisiin tarjoaa Andrew Chestermanin artikkelissaan *Ethics of Translation* (1997b) mainitsema ymmärtämisen arvo, jota Chesterman pitää yhtenä neljästä keskeisimmästä käänösnormeja taustoittavasta arvosta. Hänen mukaansa ymmärtämisellä voidaan nähdä kääntämisen yhteydessä kaksinainen merkitys: kääntäminen edistää ymmärtämistä (tai vähentää väärinymmärryksiä) sekä kvalitatiivisessa että kvantitatiivisessa mielessä. Kvalitatiivisesti ajatellen kääntämisen ymmärtämistä lisäävä merkitys kiteytyy tekstin selkeyteen ja epämääräisen tyylin harhauttavan vaikutuksen minimoimiseen. Kvantitatiivisesta näkökulmasta puolestaan kääntäminen aktiviteettina laajentaa ymmärrystä mahdollisimman suuren ihmismäärän saataville. Tähän liittyy niin käänösten ilmestymisen aikaansaama automaattinen potentiaalisen lukijakunnan lisäys sekä myös sen pohtiminen, kuinka esimerkiksi tekstin vaikeuden tasoa harkitsemalla voidaan joko laajentaa tai supistaa mahdollisten lukijoiden määrää pohtimalla sitä, halutaanko teksti vaikkapa myös ei-natiivilukijoiden ulottuville. (Chesterman 1997b) Kääntäjän esipuheiden kirjoittaminen ja tutkiminen

tuonee kolmannen aspektin tähän ymmärtämisen tematiikkaan: esipuheen kautta kirjan lukijalle avautuu näköala myös itse käännösprosessin ja sen lainalaisuuksien ymmärtämiseen.

Mary Joan Edelstein käsittelee kirjassaan *At the Threshold of the Text: The Rhetoric Prefaces to Novels* kaunokirjallisten romaanien kirjailijoiden itsensä kirjoittamia esipuheita. Tällaisten tekstien problematiikka poikkeaa jokseenkin meidän aihepiiristämme: koska romaanien esipuheet esiintyvät ikään kuin fiktion kylkiäisenä, niiden ”todenperäisyyttä” tai niissä esiteltyjä intentioita on usein hyvä syy kyseenalaistaa. Räikeimpänä esimerkkinä kaunokirjallisuuden esipuheiden fiktiivisyydestä voidaan nähdä esipuheet, joissa kirjoittaja väittää kirjanneensa todellisia tapahtumia (Thomas Hardyn *Tess of the D’Urbervilles*) tai esimerkiksi editoineensa todellisia kirjeitä (Richardson: *Pamela*). (Edelstein 1985, 4–8.) Tällaisten näkökulmien edessä voimme varmasti todeta, että kääntäjien esipuheet tieteellisissä teoksissa edustavat ainakin joissakin mielessä kaunokirjallisista esipuheista merkittävästi poikkeavaa genreä (tosin sanottakoon, että Edelstein ei teoksessaan halua ottaa kantaa siihen, muodostaako esipuhe oman erillisen genrensä vai ei [mts. 9]).

Edelstein myös esittelee esipuheen eräänlaisena retorisen tradition jäänteenä, kirjallisena puheaktina (mts. 41–43). Hän jäljittää esipuheen juuret antiikin retorisiin perinteisiin, varsinaista puhetta edeltäneeseen johdantoon, jonka tarkoituksena oli Aristoteleen mukaan saada usein epäoleennaiseen keskittyvän ja lahjoiltaan vajavaisen yleisön mielenkiinto heräämään – terävän ja vastaanottavaisen yleisön edessä ei tällaisia kepulikonsteja Aristoteleen mukaan edes tarvittu (mts. 14). Edelsteinin mukaan tänäkin päivänä ”kirjoittaja imitoi esipuheessa omaa (kuviteltua) puheaktiaan” (s. 43). Tämän varmasti voidaan nähdä jossain määrin pitävän paikkaansa myös tieteellisten tekstien esipuheiden ja kääntäjän esipuheiden kohdalla: esimerkiksi kääntäjän esipuhe tuntuu voimakkaasti tuovan kirjaan juuri kääntäjän ”äänen”, joka antaa olemassaolon oikeutuksen tekstin manipuloijalle, jonka yksi keskeinen tehtävä on kautta aikojen ollut häivyttää oma olemassaolonsa todellisuus kirjoittajan ja lukijan välistä olemattomiin (ks. esim Venuti 1995, 7). Suomen kielessä yhteys retoriikan perinteeseen tietysti

ilmenee jo itse sanassa ”esipuhe”, englannin *preface* puolestaan juontuu latinasta ja tarkoittaa ”etukäteen puhumista”.

Keskeinen eriävyys fiktion (kirjoittajien) ja tieteellisten tekstien (kääntäjien) esipuheiden välillä tulee kuitenkin esiin Edelsteinin maininnassa ”tämä sisäänkirjoitettu ’kirjoittaja’ voi olla yhtä taitavasti luotu fiktion hahmo kuin kuka tahansa romaanin itsensä henkilöihahmoista” (1985, 44). Kun tämän ”kvasi-puheaktin” (mts. 43) suorittaja on tarinoitsija-kirjailijan sijaan kääntäjä, informaation välittäjä ja kielen ammattilainen, voitaneen ajatella, että esipuheen luonne muuttuu potentiaalisesti fiktiivisestä tekstistä ”todenmukaisempaan” suuntaan – ainakin toisenlainen lähestymistapa ravistelisi merkittävästi näiden kahden tekstin tuottajan toisistaan poikkeavia rooleja sekä kyseenalaistaisi kirjoittajan suvereniteettia oman teoksensa ”sisällöntuottajana”. Tieteellisessä tekstissä fiktiiviseen viittaava esipuhe olisi toki hyvin poikkeava ja hämmennystä aiheuttava.

Edelstein huomauttaa esipuheen kaksijakoisesta asemasta. Se sijoittuu ennen itse tekstiä ja ajatellaan siten luettavaksi ikään kuin johdatuksena siihen, mutta kirjoitusprosessissa syntyy viimeisenä. Edelstein lainaa Derridaa, joka kritisoi esipuheen ideaa sekä tästä kaksijakoisuudesta (kirjoittajan intentio määritellään vasta kirjoitusprosessin jälkeen) että myös sen taipumuksesta pelkistää teoksen sanoma yhdeksi temaattiseksi ytimeksi tai johtavaksi ajatukseksi. (Mts.12.) Tämä näkökohta on nostettu usein esille myös kääntäjän esipuheiden kyseessä ollessa: esimerkiksi yksi aineiston kääntäjistä murehtii ongelmaa esipuheensa aluksi, ja tuntuukin tulevan enemmän tai vähemmän siihen tulokseen ettei käännösprosessin laajamittainen analysointi enää varsinaisen työn tultua tehtyä juuri maksa vaivaa (ks. sivu 42).

3. KÄÄNTÄMISEN STRATEGIOISTA

3.1. Strategian olemusta tavoittelemassa

Käännösteoreettisen kirjallisuuden määritelmä käännösstrategiasta ei tunnu olevan kovinkaan yksiselitteinen. Lörscherin määritelmän mukaan “Käännösstrategia on potentiaalisesti tietoinen toimenpide, joka suoritetaan tekstikohtaa kielestä toiseen käännettäessä kohdatun ongelman ratkaisemiseksi” (1991, 76; oma suomennos).

Omassa tutkimuksessaan Jääskeläinen (1993) puolestaan kyseenalaistaa sekä Lörscherin mainitsemien ongelmakeskeisyyden että hänen asettamansa potentiaalisen tietoisuuden ehdon. Jääskeläisen näkökulmasta myös ratkaisuja, jotka eivät kääntäjän näkökulmasta ole erityisen ongelmallisia voidaan pitää strategisina. Myös kysymystä, mitkä kääntäjän toimista ovat tietoisia tai potentiaalisesti tietoisia Jääskeläinen pitää hyvin vaikeasti todennettavana. Lörscherin mainitsemien strategian ominaisuuksien tilalle Jääskeläinen tuo esiin van Dinkin ja Kintschin näkemyksen, jonka mukaan strategia on paras mahdollinen keino toteuttaa aiottu suunnitelma (mts. 111).

Omasta näkökulmastani aion kuitenkin ainakin strategioiden (potentiaalisesti) tietoista luonnetta ajatellen tukeutua Lörscherin antamaan määritelmään, sillä käsittelemäni aineiston laadusta johtuen joudun tarkastelemaan strategioita kääntäjän itsensä antaman selvityksen näkökulmasta. Toisin sanoen tutkin niitä strategioita, joista kääntäjät ovat olleet hyvinkin tietoisia, jopa siinä määrin, että katsovat tarpeellisiksi valaista niistä lukijaa (suurimmassa osassa tapauksia) jo käännösprosessin itsensä ollessa menneisyyttä. Näin ollen ainakin tiedostamattomat strategiat jäävät väistämättä tämän työn ulkopuolelle. Lörscherin mukaan myös strategioiden tietoisuuden tai potentiaalisen tietoisuuden vaatimus korostaa sitä, että strategioita tulkitaan nimenomaan kielen käyttäjän näkökulmasta, ei niinkään analysoijan (1991, 77). Tämä pätee luonnollisesti omaan tutkimukseeni: ovathan esipuheet mitä suurimmassa määrin kääntäjän oman näkökulman vapaata esille tuomista. Strategioiden potentiaalisesti tietoisuuden olemuksen hyväksyy myös Chesterman (1997a, 91), joka lisäksi huomauttaa, että lokaalit strategiat todennäköisesti ovat globaaleja useammin tietoisia, mutta että monet asiat on mahdollista ”saattaa tietoisiksi” esimerkiksi kysymykseen vastattaessa. Oman määritelmäni mukaan siis kääntäjien strategiat ovat jotakin, jota he ovat tietoisesti

pohtineet tai ainakin kykenevät pohtimaan jos asia vain tulisi heille mieleen. Todennäköisesti esipuheen kirjoittamistilanne on juuri yksi niistä hetkistä, jolloin kääntäjä tulee pohtineeksi lähtö- ja kohdetekstin suhdetta ja omaa toimintaansa niiden välissä, ja voimme olettaa, että juuri laajempaa asennoitumista osoittavat globaalit strategiat ovat niitä asioita, joita kääntäjä tällaisessa työprosessiaan käsittelevässä yleisluontoisessa yhteenvetotekstissä hyvin luultavasti ainakin sivuaa.

Omassa strategiamääritelmässään Jääskeläinen luopuu Lörcherin esittämästä ongelmakeskeisyydestä, sillä hänen näkökulmastaan strategioita hyödynnetään myös tilanteissa, joissa erityistä ongelmaa ei ole tunnistettavissa (1993, 106–107). Samaan näkemykseen on päätyneet kommunikatiivisia strategioita tutkinut Bialystock (1990, 4). Omassa tutkimuksessani erityisesti globaalien (yleisempien, koko tekstiä koskevien) strategioiden tapauksessa on ilmeistä, että näitä periaatteita hyödynnetään käänöksessä muutenkin kuin varsinaisissa ongelmatilanteissa. Toisaalta kääntäjien esipuheissaan mainitsevat paikalliset strategiat koostunevat juuri kiperimpien käänöksongelmien usein kompromissin vaatineista ratkaisuksista.

Omasta näkökulmastani olisin valmis laajentamaan hieman myös Chestermanin (1997a) strategiamääritelmää, joka perustuu Steinerin hierarkkiseen jaotteluun ihmisen toiminnasta. Steiner kutsuu korkeamman asteen toimintaa sanalla *Activity*; *Activity* puolestaan koostuu ruohonjuuritason ongelmanratkaisusta, jota hän kutsuu sanalla *Action* (Steiner 1988, 147–148). Chesterman samaistaa tämän *Actionin* ajatuksen käänöksstrategioihin ja siten tekee eron käänöksstrategioiden ja kääntäjän laajemmassa mittakaavassa esiintyviin kääntämistä, LT:tä ja KT:tä koskeviin visioihin, asenteisiin tai suunnitelmiin. (1997a, 88.) Omassa työssäni pyrin kuitenkin paitsi etsimään kääntäjien mainintoja käyttämistään strategioista, myös löytämään viitteitä niiden taustalla olevista laajemman mittakaavan suunnitelmista ja asenteista.

3.2. Strategiasta normiksi ja takaisin

Parhaan mahdollisen käänöksen ajatus tuo strategia-ajatteluun optimaalisuuden idean, jota voidaan pitää keskeisenä, mikäli strategiateoriaa halutaan hyödyntää didaktisissa tarkoituksissa. Toisin sanoen, mikäli halutaan pitäytyä aiemmin keskeisessä (keiden

tahansa) kääntäjien toimintaa ilman arvolatausta kuvailevassa deskriptiivisyyden ihanteessa eikä laadun käsitettä tuoda strategia-ajatteluun, eivät tutkimuksen tulokset auta ymmärtämään sitä, kuinka kompetentin ja ammattitaitoisen kääntäjän tulee toimia eivätkä näin auta kääntäjäopiskelijaa tai -opetusta eteenpäin.

Artikkelissaan *From 'is' to 'ought': laws, norms and strategies in translation studies* (1993) Chesterman tekee eron yleisten käänöslakien ja normatiivisten käänöslakien välillä. Hän johtaa yleiset käänöslait keiden tahansa kääntäjien toiminnan kuvailemisesta, kun taas kääntämisen normatiiviset lait perustuvat kääntäjien parhaimmiston, kompetenttien ja ammattitaitoisten kääntäjien toimintatapaan. Chesterman tekee eron normien ja lakien välillä siinä, että lait ovat pelkkiä taipumuksia, tendenssejä, eikä niillä ole preskriptiivistä voimaa. Joistakin laeista kuitenkin voi tulla normeja, mikäli yhteisö hyväksyy ne toivotun käytöksen esikuviksi. (1993, 4.) Huomattavaa on myös, että normitkaan eivät ole pysyviä vaan voivat vaihdella yhteisön arvostusten ja käytäntöjen muutosten mukaan. Chesterman perustaa ajattelunsa Friedrich Jodlin teoriaan etiikasta ja sen normeista, jonka mukaan yhteisön normit saavat alkunsa tavoista, jotka vähitellen hyväksytään preskriptiivisiksi, ihmisten käytöstä määrääviksi säännöiksi. (Mts. 12.)

Chesterman myös luokittelee syyt eri käänösstrategioiden hyödyntämiselle. Hänen mukaansa kääntäjä voi valita tietyn strategian 1) siksi, että kohdeteksti sisältää tietyn yksikön/ominaisuuden, 2) kohdekielisen yhteisön odotusnormien takia, 3) siksi että strategia on normatiivisten käänöslakien mukainen, 4) koska strategia on yleisten kommunikaatio- tai yhteistyön vaatimusten mukainen (ns. Gricen maksimit) tai 5) koska strategia noudattaa eettisiä periaatteita. (1993, 15–18.)

Toisin sanoen kääntämisen strategiat, lait ja normit muodostavat elävän yhteyden, itseään vahvistavan kehän, jossa kompetenttien ammattilaisten toimintatavat (eli ammattimaisten kääntäjien käyttämät strategiat) vakiintuvat ammatillista toimintaa (eli ammattikäntäjien käyttämiä strategioita) ohjaaviksi normatiivisiksi laeiksi ja mahdollisesti edelleen preskriptiivisiksi normeiksi.

Koska niin normit kuin laitkin ovat lähtöisin hyvistä käytännöistä ja tilanteiden ja olosuhteiden muuttuessa näin jatkuvasti neuvottelun kohteena, on oman tutkimukseni kannalta mielenkiintoista tarkastella sekä kääntäjien esipuheissa esiintyviä strategioita ja että niiden lähtökohtia. Mitä toimintatapoja kääntäjät esittävät? Mihin normeihin tai lakeihin he nojaavat? Mainitaanko teksteissä ammattimaisen kääntäjän toimintaa ohjaavia normatiivisia lakeja? Nojautuuko kääntäjä valinnoissaan mieluummin kohdekielen konventioihin vai alkutekstin lähtökohtiin?

3.3. Globaalit käänösstrategiat

Käänösstrategioista puhuttaessa käyttökelpoisena on usein nähty jaottelu globaaleihin ja lokaaleihin strategioihin. Jääskeläinen (1993) kuvaa globaaleja strategioita yleisiksi periaatteiksi ja tavoitelluiksi toiminnan tavoiksi ja paikallisia strategioita kääntäjän ongelmanratkaisuun ja päätöksentekoon liittyviksi yksittäisiksi toimiksi (mts. 116). Andrew Chesterman puolestaan kutsuu globaaleiksi strategioiksi ajatusmalleja, joiden perusteella ratkaistaan sellaisia yleisemmän tason ongelmia kuin ”kuinka käännetään tällainen tai tämäntyyppinen teksti” (1997a, 90) ja antaa esimerkkinä LT:n ja KT:n toivotun suhteen eli sen, kuinka vapaasti tekstiä tulisi kääntää. Muina esimerkkeinä tällaisista globaaleista strategioista Chesterman mainitsee kysymyksen LT:ssä esiintyvien murteiden tuomisesta kohdetekstiin tai kysymyksen tulisiko vanha lähtöteksti sijoittaa nykyaikaan vai historiaan.

Omassa jaottelussaan Chesterman keskittyy lähinnä lokaaleihin strategioihin (1993a, 91) ja ilmoittaa, ettei käsittelyssään pyri (mts. 93) niinkään selvittämään käytettyjen strategioiden vaikutuksia tai kääntäjien syitä päätyä juuri noihin strategioihin. Koska omassa analyysissäni keskityn juuri kääntäjien omiin suurelta osin melko yleisluontoisiin lausuntoihin käännöksestä, pyrin omassa tarkastelussani tuomaan esiin myös laajemman, globaalien strategioiden näkökulman kääntämisen valintoihin ja lähde- ja kohdetekstin suhteeseen. Toki yhtä mielenkiintoisen aspektin tarjoavat myös esipuheissa mainitut lokaalit strategiat, yksittäisten käänösongelmien ratkaisujen perustelut.

3.4. Lokaalit käännösstrategiat

Chesterman jaottelee kääntäjien (lokaalit) strategiavalinnat syntaktisiin strategioihin, semanttisiin strategioihin ja pragmaattisiin strategioihin. Hän jaottelussaan syntaktiset strategiat manipuloivat muotoa, semanttiset merkitystä ja pragmaattiset viestiä itseään (1993a, 107). Merkityksellisenä tieteellisten tekstien kääntämisen kannalta voitaneen pitää myös Chestermanin tässä yhteydessä hyödyntämää merkityskynnyksen käsitettä. Eri kulttuureihin on sisäänkirjoitettu erilaisia näkemyksiä siitä, mitkä asiat nähdään niin tärkeinä, että ne on syytä sisällyttää tekstiin eli toisin sanoen niitä pidetään sanomisen arvoisina. Näistä eroavaisuuksista johtuen esimerkiksi suomenkielinen teksti on usein englanninkielistä niukempaa, ja suomesta englantiin käännettäessä kääntäjät tuntevat usein tarvetta tukea tekstin ilmaisuvoimaa avoimemmalla ilmaisulla (mts. 114). Lisäksi Chesterman käsittelee kompensatiota mainiten sen monta käännösstrategiaa taustoittavaksi motiiviksi (mts. 115–116).

Syntaktisiin strategioihin Chesterman katsoo kuuluviksi sanasanaisen käännöksen, kielilainat, sanaluokan vaihdokset, yksikkömuunnokset (esimerkiksi morfeemista sanaksi, sanasta lauseeksi jne.), fraasirakenteen muutokset, lauserakenteen muutokset, virkerakenteen muutokset, tekstin koheesioon liittyvät muutokset (sidesanojen lisääminen, toistot yms.), tason muutokset (fonologian, morfologian, syntaksin tai sanatason välillä) ja retoristen skeemojen (esim. parallellismi, toisto, allitteraatio, metrinen rytmi) välillä tapahtuvat muutokset. (Chesterman 1997a, 94–101.)

Semanttisiksi strategioiksi Chesterman listaa synonymian, hyponymian, vastakohtien hyödyntämisen (esim. ostaa ja myydä), abstraktiotason muutokset, ilmaisujen laajennukset/tiivistykset, painotuksen muutokset, vapaat käännökset ja trooppimuutokset. (Chesterman 1997a, 101–107.)

Pragmaattisten strategioiden Chesterman sanoo olevan tuloksia kääntäjän globaaleista, koko tekstiä ajatellen tekemistä päätöksistä. Pragmaattiset strategiat aiheuttavat usein syntaktisia ja semanttisia strategioita suurempia muutoksia ja saattavat edellyttää myös

syntaktisia ja semanttisia muutoksia. Kuten sanottu, pragmaattiset strategiat manipuloivat muodon ja merkityksen sijasta itse viestiä. Chesterman erittelee seuraavat pragmaattisten strategioiden lajit: kulttuurinen suodattaminen, eksplisiittisyystason muutos, informaatiomuutos, kirjoittajan ja lukijan suhteeseen vaikuttava muutos, puheaktin muutos, koherenssimuutos, osittainen käännös, näkyvyysmuutos (esimerkiksi kääntäjän huomautus alaviitteessä), transeditointi (huonosti kirjoitettujen alkutekstien vaatima uudelleenjärjestely tai uudelleenkirjoitus) ja muut pragmaattiset muutokset (esimerkiksi tekstin taittoon liittyvät muutokset). (Chesterman 1997a, 107–112.)

4. TIETEELLISTEN TEKSTIEN KÄÄNTÄMISESTÄ

4.1. Tieteellisten tekstien ominaispiirteistä

Tekstityypeistä tieteellistä kirjoittamista voitaneen pitää suhteellisten ”helposti kääntyvänä” Kirjassaan *Memes of Translation* (1997a) Andrew Chesterman pohtii kääntymättömyyden ongelmaa seuraavasti:

Empiirisesti katsoen joitakin tekstejä voidaan pitää helpommin kääntyvinä kuin toisia. Tekstit vaikuttavat olevan helpompia kääntää mikäli lähtö- ja kohdekieli jakavat samantyyppisen kulttuurihistorian, kun lähtö- ja kohdekielet ovat sukua toisilleen, kun lähtöteksti on jo valmiiksi kohdeyleisölle suunnattu (matkaesitteet yms.) jne. (oma suomennos)

Tieteellistä yhteisöä voidaan varmasti pitää jotakuinkin homogeenisena yleisönä olkoonkin, että siihen kuuluvien yksilöiden kotimaat saattavat kulttuurisesti poiketa toisistaan merkittävästikin. Tieteellinen teksti on kuitenkin suunnattu henkilöille, joilla voidaan olettaa olevan tietty määrä tietoa aiheen aihepiiristä tai ainakin yhteinen käsitys siitä, minkälaisia asioita esimerkiksi tieteellisessä artikkelissa tavataan esittää ja kuinka ne voidaan hyväksyttävästi perustella.

Keskeinen kysymys tieteellisten tekstien kääntämisessä ovat luonnollisesti alan käsitteet ja niiden kääntämisessä tehdyt ratkaisut. Tämä tuli esiin myös aineistossa niin termikäännösten kommentointina kuin laajempina koko tekstiä koskevinä strategioina mahdollisimman yhtenäisestä termiapparaatista (tosin myös lähes jokainen tämän pyrkimyksen maininnut oli joutunut myös tekemään tiettyjä kompromisseja). Tietyn pysyvyyden tavoittelun lisäksi käsitteille on ominaista myös muutos ja siten myös usein kiistanalaisuus (ks. Nieminen 1994, 18). Kääntäjän esipuheet muodostavat yhden tärkeän foorumin tämän keskustelun käymiselle.

Yleisön omalaatuisen koostumuksen lisäksi tieteellisten tekstien yhtenä erityispiirteenä voitaneen pitää niiden ”tärkeyttä”, niiden nauttimaa arvonantoa enemmän tai vähemmän objektiivisen tiedon lähteinä. Puhuessaan sanasanaisen kääntämisen meemistä Chesterman mainitsee tämän raamatun kääntämisestä alkunsa saaneen idean levinneen sittemmin myös muihin ympäristöihin, joissa ”alkuperäistä tekstiä voidaan pitää erityisen merkityksellisenä: filosofiaan, luonnontieteellisiin (*scientific*) ja teknisiin teksteihin” (1997a, 22).

Toinenkin mahdollisesti sanasanaisen kääntämisen suosoita lisäävä yhteys on havaittavissa uskonnollisten ja tieteellisten tekstien välillä. Eugene A. Nida (1998, 128) muistuttaa uskonnollisille teksteille usein esitetystä ”epämääräisyyden” vaatimuksesta.

Eräs merkittävä sosiolingvistinen rajoitus uskonnollisten tekstien tuottamisessa on, että monet pitävät parempana tekstiä, joka ei ole erityisen selväsanainen. (. . .) Tämä asenne on erityisen yleinen sellaisten ihmisten keskuudessa, joiden uskonnollinen vakaumus perustuu pikemminkin sanoihin kuin kokemukseen ja jotka ovat tehneet sanoista palveluksen kohteita. (oma suomennos)

Tietty epämääräisyyden vaatimus tulee usein esiin myös tieteellisten tekstin kyseessä ollessa. Ken Hyland on tutkinut tieteellisessä kirjoittamisessa esiintyvään ns. pehmentimien käyttöön (*hedging*) liittyviä strategioita, joita käytetään yleisesti puhutussa kielessä rajoittamaan puhujan sitoumusta tuottamiinsa toteamuksiin ja helpottamaan vuorovaikutusta. Hylandin mukaan pehmentimet muodostavat keskeisen työkalun myös tieteellisessä kirjoittamisessa, ja kirjoittajat hyödyntävät sitä vähentääkseen lukijoiden taholta uhkaavan negaation riskiä ja esittääkseen sanottavansa vähemmän jyrkässä muodossa. Esitettyjen lausuntojen modifiointi tällä tavoin sekä vähentää todellisuuden ja väittämien ristiriitaisuuden todennäköisyyttä sekä saa lukijat suhtautumaan kirjoittajaan ja tekstiin suopeammin. (Hyland 1996.) Hyland sisällyttää pehennysstrategioihin esimerkiksi sellaiset tekstin joukkoon sirotellut ilmaisut kuin luultavasti, mahdollisesti ja ehkä, mutta voidaan varmasti olettaa, että tekstin modifioimiseen käytetään myös paljon hienovaraisempia ja vaikeammin tunnistettavissa olevia keinoja. Kun otetaan huomioon kääntäjien taipumus saada ilmaisu

mahdollisimman yksiselitteiseksi ja kirkkaaksi, saattaa tämä pyrkimys ajoittain joutua ristiriitaan kirjoittajien ehkä joskus tarkoituksellisen epämääräisyyden kanssa, jonka syinä voivat olla esimerkiksi varovaisuus tai diplomatia aiemmin julkaistuja tutkimuksia kohtaan. (Hyland 1996.)

4.2. Näkökulmia tieteellisten tekstien kääntämiseen

Ewald Osers (1998, 56) pohtii luonnontieteiden kohdalta sitä, voidaanko niiden kääntämiseen soveltaa lainkaan teoriaa käänösnormeista.

Mietin myös, onko käänösnormin käsite lainkaan sovellettavissa tieteelliseen kääntämiseen. Onko variaatiolle – kääntäjän henkilökohtaista tyyliä tai idiolektiä lukuunottamatta – olemassa minkäänlaista tilaa kun käännetään Euklideen geometriaa tai muinaisen Arabian astronomisia kirjoituksia, vai onko olemassa periaatteessa vain yksi tapa kääntää Euklidesta tai Ptolemaioista? (oma suomennos)

On toki hyvä muistaa, että Osersin esimerkit tulevat alalta, jonka ilmaisu on hyvin eksaktia eikä erityisen altista henkilökohtaisille tulkinnoille. Kuitenkin, jos olemme sitä mieltä että täydellinen ekvivalenssi on mahdollista ainoastaan, mikäli kyseessä olevat sanat käännetään kohdekielellä joka ainoassa mahdollisessa tapauksessa yhdellä ja ainoalla muuttumattomalla vastineella (ks. Chesterman 1997a, 9–10), kommentti vaikuttaa hyvin kyseenalaiselta, erityisesti kun se yleistetään koskemaan tieteellisten (tai ainakin luonnontieteellisten) tekstien kääntämistä yleensä. Myöskin määre, jossa kääntäjän omaa tyyliä ei lasketa legitiimin varianssin piiriin kuulostaa hieman kyseenalaiselta: on vain yksi tapa kääntää yhtä kääntäjää kohden? Uskallan myös olettaa, että mikäli astronomisten tekstien keskiaikaisessa yliopistossa Pohjois-Italiassa vuonna 1345 tehtyä käänöstä ja nykymilanolaisen kustantamon uudiskäänöstä verrattaisiin toisiinsa, muutoksia olisi tapahtunut muunkin kuin ideolektin ja kielen evoluution kohdalla.

Myös Susan Bassnett-McGuire antaa ymmärtää, että tulkinta ja toisistaan poikkeavat luennat ovat tyypillisiä kaunokirjallisuuden erityispiirteitä: kaunokirjallisesta tekstistä ei ole luettavissa lopullista totuutta, jonka kääntäjä voisi yksiselitteisesti siirtää omalle kielelleen. Vastakkaisena esimerkkinä Bassnett-McGuire antaa tieteelliset dokumentit, joissa faktat esitetään objektiivisesti sanankääntein, jotka eivät jätä minkäänlaista tulkinnanvaraa (Bassnett 1981/1991, 78). On ilmeistä, että raja ”tulkinnanvaraa” sisältävien ja ”objektiivisen kääntämisen mahdollistavien” tekstien välillä ei voi kulkea samassa kohdin kuin raja kaunokirjallisten ja muiden tekstien välillä. Itse olisin jopa valmis uskomaan, että kiistanalainen ja kirkas yksiselitteisyys on mahdollista ainoastaan numeroiden, ei sanojen kyseessä ollessa. Toki tulkinnan vapaus on rajatumpaa konventionaalistuneiden tekstityyppien yhteydessä kuin kaunokirjallisuuden kyseessä ollessa, mutta se tosiasia, että kääntäminen joka tapauksessa sisältää ihmisen henkilökohtaisen tulkinnan tekstistä lienee tässäkin tapauksessa kiistämätön. Tieteellisten tekstien kohdalla on huomattava myös, että kirjoittajilla on usein niissäkin oma, persoonallinen tyylinsä (tosin toki persoonallisen ilmaisun aste vaihtelee), ja tämän tyylin tuominen kohdetekstiin vaatii kääntäjältä omat, konventioista riippumattomat päätöksensä.

4.2.1. Muoto vai merkitys

Tieteellisten tekstien lukeminen osaksi informationaalista tekstityyppiä saattaa aiheuttaa käännösstrategioita pohdittaessa sen, että sisältö voidaan nähdä tarpeelliseksi erottaa muodosta ja korottaa paljon sitä merkityksellisemmäksi. Monessa tilanteessa kielellisen muodon merkitystä voidaan kuitenkin myös tieteellisissä teksteissä pitää aivan keskeisenä. Aivan erityisenä alueena muodon ja merkityksen välisessä kamppailussa näyttäytyy filosofia, minkä piiriin kuuluu myös suuri osa aineiston kääntäjien esipuheita innoittaneista käännöksistä. Filosofissa kieli ja sen rakenne ja muotoilut muodostavat aivan keskeisen kysymyksenasettelun alueen, jolla on perustavanlaatuinen vaikutus siihen, millaisena maailma nähdään (Niiniluoto 1980). Tämä on varmasti yksi merkittävä syy siihen, miksi kääntäjien esipuheita tavataan juuri filosofisten tekstien käännöksissä.

Philip E. Lewis (1985) mainitsee varoittavana esimerkkinä tieteellisten tekstien kääntämisestä pelkkänä semanttisen informaation lähteenä *New Literary History* lehdessä vuonna 1974 Jacques Derridan tekstistä *La mythologie blanche* ilmestyneen käännöksen *White Mythology*, jossa Derridan sanomansa tukena käyttämä erikoislaatuinen kieli on eliminoitu kokonaan ”selkeän ja ymmärrettävän” englanninkielisen version aikaansaamiseksi (Lewis 1985, 46, 56–57 ja passim). Tämän tekstin kohdalla vastaavan strategian valinta vaikuttaa erityisen kyseenalaiselta, sillä se on Lewisin näkemyksen mukaan täysin ristiriidassa artikkelissa eriteltävän *abusive fidelity* tavoitteen kanssa (s. 39–45, 57). On aivan varmaa, että myös muilla tieteenoiloilla (erityisesti humanistisilla ja yhteiskuntatieteellisillä aloilla) on laajalti kirjoittajia, jotka ilmaisevat itseään omalla erityisellä kirjoitustyyllillään, ja näiden tyylipiirteiden häivyttäminen ja pelkän asiasisällön kääntäminen tekisi aivan varmasti vääryyttä niin tekstille, lukijalle kuin kirjoittajallekin.

Lewis esittelee Derridalta poimimansa *abusive fidelity* käsitteen ja sen myötä laajentaa muodon huomioonottamisen vaatimuksen kaunokirjallisesta kääntämisestä tieteellisten tekstien käännöksiin. Tämä ei mielestäni ole sinänsä yllättävää, sillä nähdäkseni tieteellisissä teksteissä on havaittavissa laajalti kaunokirjallisten tekstien ominaisuuksia. Mielenkiintoisen näkökulman tarjoaakin sen pohtiminen, mitä tieteellisiä tekstejä voidaan pitää luonteeltaan edes jossain määrin poeettisina, vai havaitaanko ehkä kaikessa tarpeeksi abstraktilla tasolla liikkuvassa tekstissä ja ajattelussa väistämättä poeettisia elementtejä. Ainakin Derridan omassa – ja uskoakseni myös laajemmin ainakin filosofisten tekstien – tapauksessa *abusive fidelity* -ajattelu tuntuu istuvan mainiosti tieteellisten tekstien uudelleenkirjoitusprosessiin.

Lääkkeeksi täyden ekvivalenssin mahdottomuuteen, joka väistämättä seuraa kielten välisistä eroista, Lewis tarjoaa *abusive fidelity* ajatusta eli eron vaalimista ja esiintuomista vahvan ja kokeilevan käännöksen keinon, joka ”peukaloi kieltä ja pyrkii vastamaan alkutekstin monimerkityksiin ja moniäänisiin ilmaisuihin tuottamalla kohdetekstille omia vastaavia”. (Mts 40–41.) Kääntäjän keskeisenä ongelmana Lewis näin ollen näkee ei niinkään käännöstyössä syntyvät mutkia oikovia tulkinnat ja tekstin

ominaislaatua tyypistävät ilmaisutavat vaan sellaisten keinojen keksimisen, joilla näitä väistämättömiä puutteita voidaan kompensoida (ks. Chesterman 1997a, 115–116).

Omassa tutkimuksessani tarkastelen kääntäjien asennoitumista kirjoittajien/tekstien tyyliin ja heidän mahdollisesti esittämiään strategioita tekstin muodon välittämiseksi KT:ssä. Huomioidaanko tätä näkökohtaa esipuheissa vai pidetäänkö tekstejä ainoastaan niiden asiasisältöjen ilmentyminä? Mainitseeko kääntäjä yhtenä strategiana esimerkiksi poisjätettyjen tyyllisten elementtien kompensoimisen muualle tekstissä?

4.2.2. Asenneilmasto ja käännostekstien akkulturaatio

Kirjassaan *The Translator's Invisibility* (1995) Lawrence Venuti pohtii kotouttavien ja vieraannuttavien käännostrategioiden etuja ja haittapuolia. Käännosten tarkastelemiseen tältä kannalta Venuti on kehittänyt symptomaattisen luennan käsitteen, jonka tarkoituksena ei ole niinkään käännosten vapauden tai uskollisuuden asteen arvioiminen vaan pikemminkin pyrkimys paljastaa jotakin kääntäjän tulkintojen taustoista, jotka väistämättä ovat kiinnittyneet omaan aikaansa ja sen historiallisesti ja kulttuurisesti määrittäviin arvoasetelmiin (1995, 37).

Symptomaattisen luennan kautta Venuti arvostelee kahta kotouttavaa strategiaa toteuttavaa käännostä. Yhtenä esimerkkinä hän käsittelee Bruno Bettelheimin (1983) jo aiemmin kritisoimaa Freudin tekstien englanniksi toimitettua *Standard Edition* - kokoelmaa. Käännostprosessissa usein subjektiivisia ja myös henkisemmän lähestymistavan mahdollistavia tekstejä muokattiin uuteen uskoon niin, että ne sopivat paremmin angloamerikkalaisten maiden positivistis-pragmaattiseen tiede- ja psykologiakäsitykseen; näin mahdollistettiin psykoanalyysin sujuvampi integraatio angloamerikkalaisen lääketieteen perinteeseen. Käytettyä käännoststrategiaa Venuti kutsuu tieteellistäväksi (*scientific*).

Kun Freud vaikuttaa vaikeatajuisemmalta tai dogmaattisemmalta englanninkielisessä versiossa kuin alkuperäisessä saksassa, puhuvan abstrakteista käsitteistä eikä lukijasta itsestään, ihmisen mielestä paremminkin kuin hänen sielustaan, todennäköinen selitys ei löydy kääntäjän pahansuopuudesta tai

huolimattomuudesta vaan tarkoituksellisesta pyrkimyksestä nähdä Freud puhtaasti lääketieteen edistäjänä. (Bettelheim 1983, 32; oma suomennos.)

Venutin mukaan vaarallista on se, että kotouttava strategia luo käännöksestä lukijalle läpinäkyvän ja neutraalin vaikutelman, kun sitä todellisuudessa on reippaalla kädellä manipuloitu noudattamaan kohdekulttuurin arvoja ja normistoja.

Venuti antaa toisena esimerkkinä Robert Gravesin Britanniassa vuonna 1957 ilmestyneen version *The Twelve Caesars* roomalaisen historioitsijan Suetoniuksen *De Vita Caesarumista*. Myös Graves kotouttaa käännostään mukauttamalla vieraan ajattelumaailmaa kohdekulttuurin arvojen mukaiseksi. Venuti ottaa esimerkkejä kohdista, joissa viitataan roomalaisten itsensä neutraaliksi arvottamaan homoseksuaaliseen kanssakäymiseen; Graves käyttää niissä poikkeuksetta oman aikansa ajattelulle ominaisia leimaavia ja tuomitsevia ilmaisuja ja tekee paikoittain satunnaisia lisäyksiä tehdäkseen selväksi tekstin irtisanoutumisen ei-hyväksyttävästä käytöksestä. Eliminoimalla 1950-luvulla elävän lukijan korvaan arveluttavalta kuulostavat elementit hän tulee samalla kotouttaneeksi Suetoniuksen asenteet omaan kulttuuriympäristöönsä sopiviksi. (1995, 29–34.)

Tässä yhteydessä kiinnostavaa on, että itse käännökseen symptomaattisen luennan ohella myös kääntäjän antamista lausunnoista voidaan saada vihjeitä niin kääntäjän omista kuin myös laajemmin käännökseen tuottamisajan ja -paikan kulttuurin ja yhteiskunnan suhteesta käännettävään tekstiin ja sen arvoisälttöön. Myös Robert Graves myöntää käänöksensä alussa avoimesti domestikoivan lähtökohtansa ja kertoo mm. tehneensä tekstiin joitakin ymmärtämistä helpottavia lisäyksiä, jotka normaalisti esiintyisivät alaviitteinä (Venuti 1995, 29–30); tästä huolimatta Gravesin käännostä on kuitenkin läpi vuosikymmenten pidetty Suetoniuksen tekstin englanninkielisenä standardiversiona (mts. 37). On siis hyvä muistaa, että kääntäjien esipuheet saattavat tarjota joskus keskeisiäkin avaimia tekstien ajatusmaailman usein päällepäin hyvinkin huomaamattomaan ”akkulturaatioon”.

Venutin itsensä tarjoama lääke salavihkaa tapahtuvaan domestikaatioon on käännöstekstien pysyttäminen kulttuurien välitilassa, toiseuden ja tuttuuden välimaastossa. Luonnollisesti myös vieraannuttavat käännökset manipuloivat tekstiä, mutta sen sijaan että ne pyrkisivät salaamaan tuon tosiasian, ne asettavat sen takuuvarmalle törmäyskurssille lukijan kanssa. (1995, 34.)

Oman aineistoni perusteella luonnollisestikaan odota pääseväni käsiksi itse käännöksissä mahdollisesti esiintyviin kulttuurisiin ”asennepäivityksiin”. Voin kuitenkin Sherry Simonin sanoin ”ottaa kääntäjän sanan todesta” (1990, 111) (ks. luku 2) ja tarkastella kääntäjien omia lausuntoja siitä, minkälaisia muutoksia he ovat katsoneet tarpeellisiksi teksteihinsä tehdä sekä etsiä heidän perusteluitaan näille muutoksille. Näkevätkö he tekstinsä tämän ajan lapsina, jotka asemastaan johtuen ovat alttiita myös kulttuuri-ilmaston ja asenteiden muutoksille?

5. GENREANALYYSI JA SIIRRON KÄSITE

Tässä työssä suorittamani esipuheiden tarkastelu pohjaa laajalti Anna Maurasen ja Ulla Connorin tutkimusrahoitushakemuksista tekemässään tutkimuksessa hyödyntämään genreanalyysiin. Omassa tarkastelussaan Connor ja Mauranen lähestyvät tekstiä sosiaalisena ilmiönä, jossa toistuvat rakenteet ja käytännöt auttavat ymmärrettävien ja tehokkaiden muotojen luomisessa. Työssään he yhdistävät akateemisen kirjoittamisen ja sosiaalisen rakentumisen teorioita korostaen samalla dynaamista näkemystä, jonka mukaan kirjoittajat muokkaavat jatkuvasti genren rakenteita kirjoituksen rakenteesta ja tarkoituksesta riippuen. (Connor & Mauranen 1999, 48.)

5.1. Genren käsitteen taustaa

Carolyn R. Miller perustaa käsityksensä genrestä ihmiselle tyypilliseen tapaan ymmärtää ja luoda merkityksiä ympäristöstään. Hänen mukaansa ihmisen tiedon kokonaisuus koostuu tyypeistä: uudet tilanteet ja niiden vaatimat toimintatavat tunnustetaan sen perusteella, kuinka ne saadaan sopimaan aiemmista kokemuksista luotuihin tyyppitelyihin. Mikäli uusi tilanne toistuu riittävän samanlaisena riittävän monta kertaa, voidaan luoda uusi tyyppitely, joskin suurin osa tietovarannostamme on melko pysyvää laatua. Onnistunut kommunikaatio puolestaan edellyttää, että osallistujien käsitykset relevanteista tyypeistä osuvat yksiin. (Miller 1984, 156–157.) Millerin mukaan genre voidaan nähdä tyyppitelynä retorisenä tekona, joka perustuu toistuviin tilanteisiin: genressä sanoman sisältö ja muoto sulautuvat yhteen hierarkkiseksi kokonaisuudeksi, joka antaa lukijalle vihjeitä siitä, mitä tekstiltä voi odottaa ja kuinka se tulisi vastaanottaa (mts. 159).

John M. Swales tarkastelee kirjassaan *Genre analysis: English in academic research settings* (1990) eri tutkimustraditioiden näkemyksiä siitä, mikä on genren olemus ja mitä hyötyä on genretutkimuksesta. Hän tarkastelee genrekäsityksiä folkloristiikan, kirjallisuustieteen, lingvistiikan ja retoriikan näkökulmasta. Keskeiseksi kysymykseksi Swales nostaa muun muassa sen, nähdäänkö genretutkimus päätavoitteeltaan luokittavana vai kuvailevana. Swalesin näkökulmasta tutkimuksen päätehtävä on ennen muuta jälkimmäinen. Kirjallisuustieteen kannalta hän näkee lajityypit keskeisinä sekä

tekstin tulkitsemisessa että kirjailijan luomistyössä: genre muodostaa viestintäjärjestelmän, jonka puitteissa kirjoittajan on mahdollista ilmaista itseään ja lukijan tulkita tuota ilmaisua. Hyvä on myös muistaa, että kirjallisuudelle ominainen rajojen rikkominen edellyttää nykypäivänakin kyseisten rajojen olemassaoloa. Samalla tavoin genrejen ja normien elinvoimaisuus ja uudistuminen edellyttää niiden jatkuvaa rikkomista ja ylittämistä.

Lingvistiikassa keskeistä on ollut genren käsitteen suhteuttaminen sen piirissä pidempään hyödynnettyyn rekisterin käsitteeseen: eroksi on usein määritelty se, että genre voi olla olemassa ainoastaan valmiissa teksteissä, jonka ominaisuuksia ovat alku, loppu ja keskikohta eli rakenne, kun taas rekisteri sen sijaan voi esiintyä myös tekstinpätkissä. Voidaankin sanoa, että genreille on ominaista se, että ne alkavat, jatkuvat ja päättyvät jollakin tapaa niin, että genren toteutuminen voidaan nähdä erilaisten vaiheiden läpi liikkumisena. Rekisterillä ja genrellä voidaan kuitenkin nähdä olevan tietty suhde, jonka tulee toteutua jotta teksti voi onnistua kommunikatiivisessa tehtävässään. (Swales 1990, 41.) Martin ja Rothery (1986, 243) ovat puolestaan antaneet genrelle seuraavan määritelmän: genre on ”ennalta määritelty tarkoituksenmukainen prosessi, jonka kautta kulttuuri toteutuu kielen välityksellä”. Eräs lingvistisen genretutkimuksen keskeisiä teemoja onkin, että genre on nimenomaan päämäärähakuinen työväline, keino jolla asiat saadaan tapahtumaan.

Retoriikan alan genretutkimuksesta Swales löytää yhden oman näkemyksensä tärkeimmistä tukipilareista, jota voidaan pitää olennaisena myös omassa tutkimuksessani: Miller (1984) laajentaa perinteistä retorista genrekäsitystä esittelemällä näkemyksen, jonka mukaan genrejen määrä muuttuu yhteiskunnan vaatimusten mukana. Hänen mukaansa validi tapa määritellä genre keskittyy diskurssin sisällön tai muodon sijasta sen toiminnalliseen tavoitteeseen: esimerkiksi arkisten käyttöoppaiden ja suosituskirjeiden näkeminen genreinä siinä missä saarna tai muistopuhe ei suinkaan trivialisoi genretutkimusta vaan ainoastaan ottaa vakavasti tämän hetken retoriikan ja tilanteet, joissa elämämme tapahtuu (Miller 1984, 155). Erityisen keskeisenä Swales pitää Millerin ajatusta genren yhteydestä ihmisen toimintaan laajemmin:

Tämä näkökulma genreen (. . .) osoittaa, että genre ei ole ainoastaan kaava tai muoto tai edes keino, jolla tavoittelemme omia tarkoituksiperiämme. Se näyttää meille, mitä nuo päämäärät ovat (. . .) Opimme ymmärtämään paremmin eteemme tulevia tilanteita sekä yhdessä toimimiseen sisältyviä niin onnistumisen kuin epäonistumisenkin mahdollisuuksia. (Miller 1984, 165; oma suomennos.)

Näin Miller siis esittelee genreen käsitteen sosiaalisen toiminnan välineenä ja siten sijoittaa sen laajempaan sosioretoriseen kontekstiin. Hänen mukaansa genre voi toimia sekä keinona, jolla voidaan päästä haluttuihin kommunikatiivisiin tavoitteisiin että myös apuvälineenä sen selvittämiseen, mitä nuo tavoitteet saattavat olla.

Kääntäjien esipuheiden tapauksessa voimme genreä tarkastelemalla toivoa pääsevämme käsiksi siihen, mikä oikeastaan on kääntäjien esipuheiden tarkoitus ja ehkä samalla myös valottaa myös itse käänösprosessin päämääriä. Tutkimalla sitä, mitä diskursiivisia rakenteita tai keinoja kääntäjät esipuheissaan käyttävät, voidaan ehkä päätellä jotain siitä, mihin näillä keinoilla pyritään.

5.2.Genren määritelmästä

Swales (1990, 45) itse määrittelee genreen kommunikatiivisten tapahtumien luokaksi, joiden pääasiallinen yhdistävä tekijä on, että niillä on yhteinen päämäärä (ks. myös Bhatia 1993, 13). Näitä yhteisiä päämääriä on mahdollista olla myös useita. Swales huomauttaa, että jotkut genreen edustajat voivat olla tyypillisempiä kuin toiset; tämän tyypillisyyden määrittämisessä auttavat genreen muut ominaisuudet, kuten muoto. Genreille ominaiset rajoitteet puolestaan määräytyvät sen taustalla olevan periaatteen (Swalesilla *rationale*) mukaan, joka taas perustuu sen lähtökohtaiseen päämäärään. Näin muodostuvat konventiot ovat jatkuvasti muuttuvia, mutta vaikuttavat silti merkittävästi tekstien olemukseen. (Swales 1990, 53.) Samoin Bhatian (2000) mukaan muuttuvassa maailmassa myös genret ovat jatkuvassa muutoksessa, kun niitä sovelletaan uusissa tilanteissa – ne voivat esimerkiksi sulautua toisiinsa myös niin, että uuden genreen muodostavien alkuperäisten tekstityyppien päämäärät ovat ristiriidassa keskenään.

Huomattavaa on, että päällisin puolin (esimerkiksi tekstiympäristöltään ja rekisteriltään) samaan genreen kuuluvilta vaikuttavat tekstit voivat poiketa toisistaan periaatteeltaan niin merkittävästi, että niiden syvällisemmän tarkastelun perusteella voidaankin sanoa edustavan kahta eri genreä (Swales 1990, 53; ks. myös Bhatia 1993, 21, esimerkkinä uutinen ja feature-artikkeli). Swales antaa esimerkkinä vastaukset hakemuksiin, joista läheisemmän tarkastelun kautta voidaan eritellä kaksi muodoltaan ja tarkoitukseltaan toisistaan selvästi poikkeavaa genreä: hyviä ja huonoja uutisia välittävät vastaukset (1990, 53). Tämän lisäksi Swales nostaa esiin diskurssiyhteisön omat tavat nimetä eri genrejä, jotka hänen mukaansa voivat tuoda uusia ulottuvuuksia genreanalyysiin, mutta myös paikoitellen johtaa sitä harhaan.

Swalesin erittelemä rationaalipohjainen eroavaisuus on nähtävissä kääntäjien esipuheissa, jotka otsikkonsa, laajuutensa ja sijaintinsa perusteella voitaisiin nopeasti ajatellen nähdä yhtenä genreinä. Kuitenkin tieteellisten tekstien kyseessä ollessa niiden jakaminen kahteen eri luokkaan tuntuu lähemmän tarkastelun pohjalta hyvin perustellulta. Tekstit jakaantuvat kahtia sen perusteella, esiintyykö kääntäjä niissä pääosin kääntäjänä vai kirjan käsittelemän tieteenalan tai kirjoittajan ja hänen työnsä ja taustansa asiantuntijana. Nämä lajityypit eroavat toisistaan juuri tarkoituksen perusteella: ns. kääntäjä-kääntäjien esipuheissa pyritään valaisemaan käänösprosessia ja perustelemaan kääntäjän tekemiä valintoja, kun taas kääntäjä-asiantuntijoiden esipuheissa lukijaa johdatellaan käännetyn tekstin teemoihin ja historiaan. Monet esipuheista yhdistävät nämä kaksi näkökulmaa. Omassa tutkimuksessani olen valinnut kohteeksi kääntäjien kääntäjän ominaisuudessa kirjoittamat esipuheet sekä yhdistelmäesipuheista ne osat, joissa kääntäjä puhuu nimenomaan kääntäjänä. Kääntäjä-asiantuntijoiden esipuheet on suljettu tämän tarkastelun ulkopuolelle.²

Bhatia (1993) esittelee genrejen jaottelulle myös hienojakoisemman alagenren (*subgenre*) käsitteen. Eri alagenreinä hän näkee mm. urheilu-uutisen ja tavallisen lehti uutisen. Alagenret eivät eroa toisistaan varsinaiselta päämäärältään – päämääriltään poikkeavat tekstit edustaisivat eri genrejä – ainoastaan kirjoittajan käyttämät strategiat

² Tätä jaottelua ei pidä sekoittaa myöhemmin käytävään keskusteluun kääntäjien ammatillisista taustoista; tässä jaottelussa katsomme siis ainoastaan esipuheen sisältöä.

poikkeat toisistaan. Bhatia erottelee toisistaan diskriminatiiviset ja ei-diskriminatiiviset strategiat: mikäli strategioiden erot ovat diskriminatiivisiä, tuloksena olevat tekstit edustavat eri alagenrejä. Toisistaan poikkeavia strategioita käyttävät kuitenkin myös esimerkiksi valtaa pitävien sanomalehtien ja keltaisen lehdistön edustajat (skandaalinkäryiset/asiapitoiset otsikoinnit, raportoinnin yksityiskohtaisuus, kuvallinen anti) ja silti syntyvien uutisartikkeleiden voidaan nähdä edustavan samaa genreä ja myös samaa alagenreä. Bhatian mukaan kuitenkin selkeän eron tekeminen diskriminatiivisten ja ei-diskriminatiivisten strategioiden välillä on pohjimmiltaan mahdotonta. (Bhatia 1993, 20–21.)

Eräs usein mainittu genreihin liittyvä huomio on, että henkilöt, jotka ovat aktiivisesti tekemisissä sen diskurssimaailman kanssa, jossa tietty genre esiintyy, ovat tarkemmin selvillä sen konventioista kuin ihmiset, jotka kohtaavat genreen kuuluvia tilanteita tai tekstejä vain satunnaisesti (esim. Swales 1990, 52, 54; Bhatia 1993, 15). Tämä varmasti pätee myös kääntäjien esipuheiden tapauksessa: kääntäjillä ja kustannustoimittajilla/päälliköillä on omat, todennäköisesti suurelta osin yhtenevät näkemyksensä siitä, minkälaisia asioita kääntäjien esipuheissa tavataan käsitellä (kuitenkin huomioonottaen eroavaisuuden [kirjoittajapersoonaltaan] asiantuntija-kääntäjien ja kääntäjä-kääntäjien esipuheiden välillä).

Bhatia huomauttaa myös, että sosiaalisesti hyväksytyjen tarkoitusperien lisäksi taitavat diskurssiyhteisön jäsenet myös käyttävät genreä omien henkilökohtaisten tarkoitusperiensä edistämiseen – tämä on luonnollisesti mahdollista vain siinä tapauksessa, kun käyttäjä hallitsee sujuvasti genren perinteiset konventiot (1993, 15).

5.3. Siirron käsite

Mauranen ja Connor hyödyntävät tutkimuksessaan Swalesin (1981; 1990) kehittämää siirron (*move*) käsitettä. Siirtoa voidaan pitää tekstin toiminnallisena yksikkönä, jota käytetään jonkin tunnistettavan retorisen tarkoitusperän saavuttamiseen. Tekstin retorinen tarkoitus puolestaan perustuu sen yleisemmin määriteltävään tarkoitukseen. Esimerkiksi tieteellisen artikkelin yleisenä päämääränä voidaan pitää merkittävän kontribuution antaminen alan tutkimuksen kentälle ja sen tästä johdettavana retorisenä

päämääränä saada lukijat hyväksymään kirjoittajan väite tällaiseksi merkittäväksi kontribuutioksi. (Connor & Mauranen 1999, 51; Mauranen 1993, 224–225.) Maurasen (1993) mukaan tutkimusartikkelin kirjoittajat pyrkivät tähän päämäärään esittämällä väitteensä asiaankuuluvasti, oikeuttamalla sen sellaisin retorisin keinoin kuten tuomalla esiin sitä puoltavia argumentteja ja todisteita sekä kiistämällä vasta-argumentteja. Tässä tehtävässä keskeisenä elementtinä ovat juuri siirrot, jotka voivat vaihdella laajuudeltaan, mutta ovat yleensä vähintään yhden virkkeen laajuisia ja niillä on tietty sisäinen koherenssi.

Vijay Bhatia puolestaan määrittelee genrelle yleisen kommunikatiivisen tarkoituksen, jolle alisteisina hän näkee siirtojen kommunikatiiviset intentiot. Näitä intentioita kirjoittajat toteuttavat erilaisilla retorisilla strategioilla. (1993, 30–31.)

5.4. Siirtojen tunnistaminen

Siirtojen tunnistaminen perustuu Maurasen (1993) mukaan niiden sisäisen koherenssiin, niiden selvään suhteeseen tekstin retoriseen tavoitteeseen sekä erilaisiin lingvistisiin merkitsijöihin. Omassa rahoitushakemuksia tarkastelleessa tutkimuksessaan Connor ja Mauranen (1999) ovat käyttäneet siirtojen tunnistamisessa ja erottelemisessa toisistaan hyväkseen Euroopan komission hakemuksia varten luomien ohjeiden jaottelua, kirjoittajien ilmeisiä tekstin jakamisen keinoja kuten alaotsikot ja kappalejaot sekä lingvistisiä merkitsijöitä.

6. KÄÄNTÄJÄ ESIPUHEESSA

6.1. Käytetty aineisto

Aineiston esipuheet on valikoitu kahden suomalaisen tiedekustantamon, Vastapainon ja Gaudeamuksen, 90- ja 2000-lukujen tuotannosta sillä perusteella, että ne käsittelevät kääntämistä ainakin hieman pintapuolista mainintaa syvällisemmin. Huomionarvoista oli, että vain noin kolmasosassa läpikäymistäni käännöksiä oli kääntäjän esipuhe, ja löytämistäni esipuheista vain noin neljäsosa käsitteli lainkaan paneutuen itse käännösprosessia; moni kääntäjä oli kokenut kääntäjän esipuheen tarkoituksiksi tarpeellisen taustatiedon tarjoamisen lukijalle. Oletan, että tällaisia esipuheita syntyy varsinkin silloin, kun kääntäjät identifioivat itsensä enemmän teoksen käsittelemän alan asiantuntijoiksi kuin kääntäjiksi: ainakin tieteellisten teosten käännöksissä asia on varmasti usein näin. Kaisa Koskinen esittää väitöskirjassaan (2000, 101) arvelun, että kääntäjälle saattaisi olla ehkä jopa houkuttelevaa näyttäytyä mieluummin asiantuntijan kuin kääntäjän ominaisuudessa: samalla kun kääntäjä näin saa harteilleen arvokkaamman asiantuntijan viitan, hän myös välttyy kääntäjän työhön liitetyiltä epämukavilta manipulatorisilta assosiaatioilta. Mahdollisesti myös kustantajan toivomuksilla on osansa esipuheiden sisältöjen jakautumisessa käännösprosessiin ja tekstin taustoihin keskittyviin näkökulmiin.

Tällaiset asiasisällön esittelyyn keskittyvät kääntäjän esipuheet olen sulkenut aineiston ulkopuolelle. Valinnan kriteerinä olen pitänyt sitä, että esipuheessa perehdytään kääntämisen tematiikkaan irrallisia ”kääntämisen mahdottomuutta” pohdiskelevia filosofissävyyisiä huomautuksia tai yhden keskeisen termin kääntämiseen liittyvien vaikeuksien kommentointia syvällisemmin. Kääntämisprosessia erittelevissäkin kääntäjän esipuheissa kääntämiseen liittyvä teksti muodostaa usein vain osan esipuhetta, jonka merkittävänä funktiona on myös johdattaa lukija kirjoittajan ja tekstin taustoihin. Näissä tapauksissa olen analyysissäni tarkastellut juuri kääntämiseen keskittyvää osaa usein kymmeniäkin sivuja käsittävästä esipuheesta.

Perehdyttyäni aineistoon jonkin verran tulin myös siihen tulokseen, että useamman kuin yhden kääntäjän yhteistyönä syntyneiden ryhmäsuomennosten esipuheet tuntuivat poikkeavan sisällöltään jonkin verran yksilökääntäjien kirjoittamista esipuheista. Ryhmäkäännösten esipuheet vaikuttivat yksilökäännösten esipuheita suppeammilta ja yleisluontoisemmilta mahdollisesti siitä syystä, että yhtenäistämistä ja laajoistakin käännösryhmän kesken käydyistä keskusteluista huolimatta keskeisiä painotuksia, periaatteita ja tärkeimpiä ongelmia on kuitenkin lopulta lähes yhtä laaja kirjo kuin ryhmässä kääntäjiä. Myöskään ryhmän puolesta esipuheen kirjoittanut taho ei puhu samalla tavalla ikiomaa käännöstään (”lastaan”) maailmaan saattelevan joka lauseesta vastuullisen kääntäjän äänellä kuin useita kuukausia ellei vuosiakin kestänyttä (pää)työtään kommentoiva yksilökääntäjä. Samoin näkemys kokonaisuudesta ei ehkä ryhmäkäännösten esipuheissa ole aivan yhtä hioutunut. Näistä syistä johtuen käsittelen ryhmäkäännöksiä omana erillisenä ryhmänä.

Aineistoa etsiessäni päädyin tutkimaan kahden suomalaisen tiedekustantamon, helsinkiläisen Gaudeamuksen ja tamperelaisen Vastapainon tuotantoa vuosilta 1990–2003. Kävin läpi kaikkiaan 139 kustantamoiden tuona aika julkaisemaa käännöstä. 46 noista käännöksistä sisältää jonkinlaisen kääntäjän kirjoittaman esipuheen tai johdannon. Yksilökäännösten esipuheista kymmenen sisälsi oman analyysini mukaan laajempaa kääntämisen prosessin erittelyä. Ryhmäkäännösten esipuheita kelpuutin tällä kriteerillä mukaan neljä. On ehkä hyvä huomata, että mukana olevien ryhmäsuomennosten esipuheista kaksi on tuotettu Tampereen yliopiston kääntäjäopiskelijaryhmien osana opiskeluaan tekemiin käännöksiin. Yllä olevista luvuista voimme päätellä ainakin sen, että kääntäjä on tässäkin mielessä jonkinlainen harmaa eminenssi, hiljainen vaikuttaja, jonka olemassaolo kirjoittajan ja lukijan välillä pidetään mielellään tässäkin yhteydessä vakan alla. Mahdollisia syitä tähän hiljaisuuteen esipuheiden näkökulmasta erittelen tarkemmin myöhemmin tässä luvussa muun muassa tiedekustantajan edustajien haastattelun valossa.

Mielenkiintoinen huomio oli filosofisten teosten mittava osuus kääntäjien käännösprosessia analysoivia esipuheita kirjoittaneissa teoksissa; mahdollisia syitä tämän tieteenalan vallitsevuuteen kääntäjien esipuheiden kohteena erittelen myöhemmin

tässä luvussa. Huomattavaa oli myös monien teoksien kiistaton klassikkoasema.

Mukaan valitut yksilökäännösten esipuheet olivat:

Max Weber: Kaupunki (Vastapaino 1992). Suom. Tapani Hietaniemi.

Roland Barthes: Mytologioita (Gaudeamus 1994). Suom. Panu Minkkinen.

John Locke: Tutkielma hallitusvallasta (Gaudeamus 1995). Suom. Mikko Yrjönsuuri.

Giorgio Agamben: Tuleva yhteisö (Gaudeamus 1995). Suom. Jussi Vähämäki.

Jean-Luc Nancy: Corpus (Gaudeamus 1996). Suom. Susanna Lindberg.

Michel Foucault: Seksuaalisuuden historia (Gaudeamus 1998). Suom. Kaisa Sivenius.

Martin Heidegger: Oleminen ja aika (Vastapaino 2000). Suom. Reijo Kupiainen

John Stuart Mill: Utilitarianismi (Gaudeamus 2000). Suom. Kari Saastamoinen.

Charles Peirce: Johdatus tieteen logiikkaan (Vastapaino 2001). Suom. Markus Lång.

Tuomas Akvinolainen: Summa Theologiae (Gaudeamus 2002). Suom. J.-P. Rentto.

Tämän pääasiallisen aineiston lisäksi olen analysoinut seuraavia ryhmäkäännösten esipuheita.

Julia Kristeva: Puhuva subjekti: tekstejä 1976–1993 (Gaudeamus 1993). Esipuhe: Pia Sivenius.

Rosi Braidotti: Riitasointuja (Vastapaino 1993). Esipuhe: Päivi Kosonen.

Susan Bassnett: Teoksesta toiseen (Vastapaino 1995). Esipuhe: Kaisa Koskinen ja Riitta Oittinen.

Deborah Cameron: Feminismi ja kielentuntemus (Vastapaino 1996): Esipuhe: Riitta Oittinen ja Maarit Ritvanen.

6.2. Vaitonainen kääntäjä: esipuheiden harvinaisuudesta

Kartoittamiani käänösprosessia eritteleviä esipuheita esiintyy todellakin vain murto-osassa julkaistuja suomennoksia. Voidaan ehkä ajatella, että nähtävillä on edelleenkin vuosisatainen taipumus häivyttää kääntäjän epäluuloa aikaansaava olemassaolo kirjoittajan ja lukijan väliltä. Taustalla voivat olla myös kustannuskysymykset ja epäily siitä, että lukijoilla ei ehkä ole kiinnostusta perehtyä kääntämisprosessissa esiinnoisseisiin kysymyksiin, vaan he haluavat pureutua suoraan tekstin sisältöön.

Lukijoiden toiveet saattavat olla taustalla myös siinä, että suurimmassa osassa kääntäjien esipuheita kääntäjä esiintyy paremminkin asiantuntijana, joka kirjoittaa johdantoa kirjaan ja sen kirjoittajaan kuin tekstin kääntäneenä henkilönä, joka arvioi omia valintojaan. Mahdollisesti perää on myös Kaisa Koskisen esittämässä epäilyksessä siitä, että kääntäjä ottaa mielellään kantaakseen arvovaltaisemman asiantuntijan manttelin kuin usein epäluuloa herättävän kääntäjän nimikkeen (2000, 101). Tähän liittyen yllättävä havainto tuli esiin kustannuspäällikkö Teijo Makkosen ja kustannustoimittaja Timo Uusituvan haastattelussa (2005), jossa todettiin, että harvoja käännösratkaisuihin paneutuvia kääntäjän esipuheita kirjoittavat yleensä henkilöt, joiden tausta on pikemminkin kyseisen alan tieteellisessä koulutuksessa ja tutkimuksessa kuin käännöstieteen opinnoissa ja/tai ammattimaisessa kääntämisessä. Motiiviksi tähän voidaan ajatella esimerkiksi se, että nämä ihmiset ovat osa alansa tiedeyhteisöä, ja he näin ollen mahdollisesti kokevat käyttämänsä termikäännökset ehkä selvemmin kannanottona mahdollisesti jo käynnissä olevaan neuvotteluun alueen/kirjoittajan keskeisten termien parhaasta suomenkielisestä asusta. Tällaisissa tapauksissa kääntäjän esipuheet ehkä toimivat keinona puolustautua ennalta mahdollista tulevaa kritiikkiä kohtaan. (Makkonen & Uusitupa 2005.) Käsitys saa vahvistuksen myös aineistoon valikoituneiden esipuheiden kirjoittajien taustojen tarkemmasta tarkastelusta: ainoastaan yksi kääntäjistä vaikuttaisi olevan koulutustaustaltaan kielen ammattilainen – muiden asiantuntemus kohdistui kyseessä olevan käännöksen tieteenalaan tai ainakin sivusi sitä.

Makkonen ja Uusitupa kommentoivat myös tekstien klassikkoaseman ja kääntäjän esipuheen kirjoittamisen yhteyttä: myös heidän mukaansa terminologinen perustelu on todennäköisempää silloin, kun alkutekstinä on suurta arvostusta nauttiva teos (2005).

Kustantajan edustajat kumosivat haastattelussa oletuksen siitä, että esipuheiden harvinaisuus johtuisi kustantajien haluttomuudesta julkaista kääntäjien selvityksiä tekemästään työstä; heidän mukaansa kääntäjät itse eivät juurikaan ole kiinnostuneita niitä kirjoittamaan. Tosin myöskin se, että kustantaja eksplisiittisesti kehottaisi kääntäjää esipuheen kirjoittamiseen on melko harvinaista. Tästä huolimatta kustannuspäällikkö Teijo Makkonen piti nykysuuntauksena kääntäjän yhä selvempää

esiintulemista/tuomista, esimerkiksi juuri esipuheiden avulla. (Makkonen & Uusitupa 2005.)

6.3. Filosofian kääntäjän kootut selitykset?

Mielenkiintoista kyllä, keskimäärin hyvin ytimekästä ilmaisua vaativana genrenä esipuheissa nousee yllättävän usein esille perimmäinen kysymys kääntämisen mahdottomuudesta/ mahdollisuudesta. Varsin kaunopuheiseksi heittäytyy Agambenin kääntäjä Jussi Vähämäki:

Silti tällä mahdollisuuksien merellä [kääntäjä] tulee helposti ajatelleeksi, että olisi parempi hukkoa saman tien kuin kurkottaa jatkuvasti riittämättömiin laudankappaleisiin (kuten Kafka kirjoitti eräästä sankaristaan, että 'teurastajan veitsi olisi hänelle helpotus'). Käännös on tässä mielessä aina mahdoton yritys, joka esittäytyy teoksen kaikkien mahdollisuuksien tilalle astuneena kuvana.

Vähämäen kommentointi saattaa näyttytyä ylidramaattisena, mutta ehkä lopulta heijastelee mahdollisesti suurelta osin juuri filosofian kääntämiselle tyypillisiä ongelmia. Susanna Lindberg erittelee ahdistuksen taustoja omassa esipuheessaan seuraavasti:

Sana corps tuo väistämättä mukanaan muutamia muita sanoja: sens, monde, exposition, excription, espacement, lieu... Tällaiset sanat muodostavat viime kädessä ylitsepääsemättömän käännösongelman. Kyseessä on eräs filosofian klassisimmista ongelmista, se, joka eräässä mielessä tuottaa filosofian: sellaisia sanoja kuin logos, ousia, Aufhebung tai Ereignis ei voi kääntää. (Tietystikään mitään ei voi kääntää aivan täsmälleen, mutta tämä on pelkkä sofismi. Suurimman osan asioista voi kääntää aivan riittävän hyvin.) Sanat, joista nyt on kyse, eivät ole mitä tahansa merkkejä, vaan ne nimeävät sen, mikä on meille "ajattelun asia".

Tässä Lindberg ehkä myös kiteyttää todennäköisen syyn siihen, mistä syystä kääntäjien esipuheita tuntuu löytyvän juuri filosofisista teoksista. Toisin kuin monissa muissa tieteissä, filosofiassa terminologia ei palvele sekundäärisenä instrumenttina, jolla

kuvataan olemassaolevaa todellisuutta, vaan käytetyt sanat muokkaavat ajattelua itseään. Vaikka samaa voidaankin sanoa muistakin abstraktia ajattelua edellyttävistä aiheista, voitaneen filosofiaa kuitenkin pitää tässä mielessä äärimmäisenä tapauksena, sillä kieleen ja ilmaisuun liittyvät kysymykset myös pitkään muodostaneet tärkeän osan filosofista kysymyksenasettelua (ks. Niiniluoto 1980). Myös haastatellut Vastapainon edustajat Timo Uusitupa ja Teijo Makkonen toteavat, että juuri filosofisia teoksia työstäneet kääntäjät tuntevat usein tarvetta tekemisensä ratkaisujen erittelyyn esipuheen muodossa ja näin samalla osallistuvat keskusteluun usein kiistanalaisten käsitteiden kääntämisestä (2005).

6.4. Suomentaja esipuheessa: asiantuntija vai kääntäjä?

Jaottelen tässä työssä kääntäjien esipuheet kahtia kääntäjä-kääntäjien esipuheisiin ja asiantuntija-kääntäjien esipuheisiin. Tarkasteluni keskiössä olevissa ns. kääntäjä-kääntäjien esipuheissa kääntäjä esiintyy juuri kääntäjänä (olkoonkin, että hänen varsinainen taustansa saattaakin olla pikemminkin käsitellyn alan asiantuntijuudessa kuin esimerkiksi käännytieteen opinnoissa). Hän siis erittelee valmiiksi saamaansa käänösprosessia ja sen lopputulosta. Käyttämäni erottelu ei siis viitaa millään tavoin kääntäjän taustaan tai muuhun identiteettiin vaan perustuu puhtaasti esipuheen sisältöön. Jatkossa käytän näistä kääntäjä-kääntäjien kirjoittamista esipuheista tai esipuheiden osista yksinkertaisesti termiä kääntäjien esipuheet, ellei toisin mainita.

Huomattavaa on myös, että useissa tapauksissa kääntäjä yhdistää esipuheessaan asiantuntijan ominaisuudessa kirjoittamansa johdannon sekä käännöstyötä erittelevän suomentajan esipuheen. Esimerkiksi Mikko Yrjönsuuri varustaa käänöksensä John Locken *Tutkielmaan hallitusvallasta* (1995) kaikkiaan 32-sivuisella Suomentajan esipuheella, joka sisältää alaotsikot Locken filosofian päälinjoja, Elämä ja teokset, Tabula rasa, Mieli tietoisuutena itsestään, Valistuksen isä, Etiikka, Moraalilain luonnollisuus, Yhteiskuntasopimusteoria, Luonnontila, Omaisuus, Valtion muodostaminen, Valtion rakenteet ja Suomennoksesta. Esipuheen lopuksi Yrjönsuuri listaa vielä käytetyt Locken tekstit, kirjallisuutta sekä esittää Locken elinajan merkittävimmät tapahtumat aikajanan muodossa. Tästä kokonaisuudesta olen tässä työssä analysoinut ainoastaan kahden ja puolen sivun mittaista Suomennoksesta-

osuutta. Aina suomennosta käsittelevää osuutta ei kuitenkaan ole erotettu kääntäjän kirjoittamasta sisältöjohdannosta yhtä selkeästi, vaan raja on vedettävä sisällön perusteella – joissakin esipuheissa kääntämiseen liittyvät kommentit on myös siroteltu tekstiin johdattavan materiaalin sisään (esim. Lindberg).

Mielenkiintoista on myös, että joissakin tapauksissa esipuhe otsikoidaan tai alustetaan selvästi kääntäjän näkökulmasta, mutta tosiasiassa kääntämiseen liittyvät maininnat ovat hyvin kursorisia kirjaa ja kirjoittajan historiaa laajaltikin asiantuntijan näkökulmasta avaavassa esipuheessa. Esimerkiksi Panu Minkkinen aloittaa esipuheensa käännökseensä Barthesin teoksesta *Mytologioita* seuraavasti:

Joku on huomauttanut, että kaikki esipuheet on kirjoitettu vasta varsinaisen työn tultua valmiiksi. Esipuhe on kirjoittajan – tässä tapauksessa suomentajan – viimeinen yritys koota työstä kokonaisuus, osoittaa, että palasista muodostuu sittenkin yksi. Tällainen prologin ja epilogin risteytys on kuin toistoa vanhasta tarinasta Hermeksen ja Afroditen kielletystä rakkaudesta: rangaistuksena laittomasta liitosta alkuun siirretyistä jälkisanoina syntyy aina hermafrodiitti, apologia, jolla työn tehnyt pyrkii kömpelösti puolustamaan tekemiään valintoja ja ratkaisuja.

Kuitenkin myös Minkkinen omistaa esipuheestaan itse käännöstyössä esiin nousseiden kysymysten pohdinnalle kymmenen sivun esipuheesta noin puoli sivua. Voidaanko tästä päätellä, että itse käännöstyö ei kuitenkaan ole suomentajan tehtävän kovin ydin? Vai haluaako Minkkinen vain torjua esipuheen kootut selitykset -leimaisen hermafrodiittimaisen olemuksen?

Mielenkiintoisena yksittäistapauksena asiantuntija/kääntäjä-näkökulmasta voidaan pitää Susan Bassnettin *Teoksesta toiseen* -käännöstä, joka käännöstieteellisenä tekstinä asettaakin kääntäjän (tässä tapauksessa siis ryhmän käännöstieteen opiskelijoita) myös kirjan sisältöaihepiirin asiantuntijan rooliin. Esipuhe kertoo, kuinka kääntäjät ovat uskaltaneet ottaa tässä tapauksessa ehkä tavallista rohkeamman roolin: ”*Teoksesta toiseen* ei olekaan sama teos kuin *Translation Studies* vaan se on kirjoitettu uudelleen

suomalaisille lukijoille.” Kertovaa on ehkä myös se, että esipuheessa ei kommentoida millään tavoin Bassnetin kirjoitustyyliä, vaikka tyylin analyysi strategioita taustoittavana siirtona on yleisesti läsnä aineiston esipuheissa: ehkä kun liikutaan tarpeeksi lähellä omaa tonttia ja asiat koskettavat omaa työtä kääntäjä uskaltaa viimein lopullisesti siirtää katseensa kirjoittajasta tekstin funktioon ja vastaanottajakuntaan. Toki oma vaikutuksensa voi olla myös käänntieteestä omaksutuilla tekstin tarkoitusta ja lukijoita korostavilla painotuksilla: ehkä eroavaisuudella on tekemistä myös sen kanssa, että aineiston esipuheita kirjoittaneiden kääntäjien tausta harvemmin on käänntieteissä. Samanhenkistä asiantuntijan otetta on tunnistettavissa jossain määrin myös Tampereen yliopiston kääntäjäopiskelijoiden tuottaman Deborah Cameronin kirjan *Sukupuoli ja kieli* käänntöksen Kääntäjien esipuheessa.

6.5. Kääntäjien esipuheet genrenä ja siirron käsite

Swalesin (1991, 46, ks. myös Bhatia 1993, 13) mukaan perimmäisin genreä määrittävä seikka on sen päämäärä. Hän toteaa kuitenkin, että tiettyä genreä voi määrittää myös useampi kuin yksi päämäärä ja että joidenkin genrejen tapauksessa päämäärä ei välttämättä ole genreanalytikolle ilmeinen vaan vaatii syvällisempää tarkastelua. Huomattavaa lienee ainakin se, että funktion perusteella käänntöprosessia erittelevät suomentajan esipuheet muodostavat selvästi erillisen genren kirjan asiasisältöön johdatteleviin kääntäjän esipuheisiin verrattuna.

Perustan oman analyysini laajalti Maurasen Swalesin genreanalyysin pohjalta laajentamaan retoristen siirtojen (*moves*) analyysiin. Tyyllilajeista eriteltävät siirrot perustuvat Maurasen mukaan niiden retoriseen tarkoitukseen, joka puolestaan on johdettavissa genren yleisemmän tason päämäärästä. Esimerkkinä Mauranen (1993, 224) antaa tieteellisen artikkelin, jonka yleinen päämäärä on ”tarjota varteenotettava kontribuutio oman alansa tutkimukselle” ja jonka edellisestä johtuvana retorisena päämääränä voidaan pitää lukijoiden vakuuttamista siitä, että kirjoittajan väite todella muodostaa tällaisen varteenotettavan kontribuution. Yleistä ja retorista tavoitetta sen tarkemmin erottelematta Connor ja Mauranen (1999, 51) puolestaan esittävät rahoitushakemuksien mitä ilmeisimmäksi tavoitteeksi tutkimusrahoituksen hankkimisen.

Tieteellisiin artikkeleihin ja etenkin rahoitushakemuksiin verrattuna kääntäjien esipuheiden funktio jättää selvästi enemmän tulkinnanvaraa. Omassa analyysissään Swales toteaa, että joillakin genreillä, esimerkiksi uutisilla, voidaan katsoa olevan useampia geneerisiä tarkoituksia, uutisten tapauksessa esimerkiksi kuulijoiden ajantasalla pitäminen, julkisen mielipiteen muokkaaminen, väestön käytöksen ohjailu hätätilanteissa tai televisioyhtiön rahoittajien esittäminen positiivisessa valossa (1990, 47; ks. myös Bhatia 1993, 13). Esipuheiden moninainen (joskin niiden keskinäisen vertailun näkökulmasta hyvinkin samankaltainen) informaatioisältö antaisi nähdäkseni syytä olettaa, että niillä on täytettävänä useampi kuin yksi funktio.

Kääntäjien esipuheiden yhtenä geneerisenä tarkoituksena voitaneen pitää käännöksessä tehtyjen yksittäisten ratkaisujen, kääntäjän omaksumien laajempien strategioiden sekä niiden taustalla olevien, yleensä kirjoittajan tyyliin liittyvien, tekijöiden avaamista lukijalle. Muiksi tavoitteiksi voidaan ajatella käännöstyössä avustaneiden henkilöiden ja rahoittajatahojen julkista kiittämistä ja tiettyjen käännöstyötä taustoittaneiden käytännön tekijöiden, kuten käännöksen pohjana käytettyjen laitosten, käännöksessä käytettyjen merkintätapojen, alkutekstissä viitatuista teoksista jo olemassa olevien suomenkielisten käännösten käyttämisen tai käyttämättä jättämisen ja mahdollisten selitysten lähteiden (aiemmat erikieliset painokset), valaisemista lukijalle. Tästä valikoimasta geneerisiä päämääriä voidaan johtaa seuraava kaksijakoinen retorinen päämäärä: kääntäjän näyttäytyminen roolissaan lukijan ja kirjailijan välillä toimivana välittäjänä, jolla on ollut merkittävä osansa suomenkielisen tekstin syntyprosessissa ja kiistämätön vaikutus myös sen lopulliseen muotoon sekä tämän näyttäytymisen suorittaminen niin positiivisessa valossa, että lukija on valmis luottamaan lukukokemuksessaan kääntäjän hyvään tahtoon ja kompetenssiin. Kysymyksessä on siis eräänlainen kääntäjän ohimarssi, jonka kuluessa pyritään herättämään lukijan luottamus.

Yhteneväisesti yllä mainittujen geneeristen tarkoitusten kanssa kääntäjien esipuheista identifioimani siirrot ovat seuraavat:

1. Globaalit eli koko tekstiin vaikuttavat käännösstrategiat
2. Valittujen käännösstrategioiden taustoittaminen kommentoimalla tekstin erityispiirteitä
3. Lokaalit strategiat (esimerkiksi termikysymyksien erittely)
4. Käännöksessä avustaneiden tahojen ja työn rahoittajien kiittäminen
5. Käännöksen suhde muuhun tekstiavaruuteen: alkutekstiversioiden erittely ja käännöksessä mahdollisesti hyödynnetyt muut suomennokset

Ensimmäiset neljä siirtoa oli tunnistettavissa lähes kaikista käännöksistä; viimeinen oli havaittavissa lähinnä ikääntyneiden klassikkoteosten yhteydessä.

6.6. Esipuheen päämäärä: Kääntäjä esiin!

Yhtenä suomentajan esipuheen funktiona voidaan nähdä sen tosiasian esiintuominen, että tekstin ja kirjoittajan välillä operoi aktiivinen toimija, jonka tekemä työ vaikuttaa tekstiin keskeisessä määrin. Esipuheiden kirjoittajat laittavat ajoittain myös sanoiksi tämän uuden subjektiivisuutensa, tuodessaan ilmi itsensä valintoja tekevänä vaikuttajana. Susanna Lindberg kommentoi haluaan kirjoittaa esipuhe kääntämäänsä Nancyn *Corpukseen* seuraavasti:

Ratkaisut, joihin olen kääntäjänä päätenyt, eivät ole ainoita mahdollisia. Antaakseni lukijalle tilaisuuden arvioida noita ratkaisuja – toisin sanoen seurata Nancyn ajattelua, ymmärtää hänen kehittelyjään, nähdä, minkälaiset ovat Corpuksen panokset – haluan tässä esipuheessa esitellä lyhyesti Nancyn keskeisimmät avainsanat ja tavan, joilla olen siirtänyt ne suomen kieleen.

Myös Reijo Kupiainen korostaa Heideggerin *Oleminen ja aika* -teoksen kääntämisen vaatimia kääntäjän valintoja:

Heideggerin kielen kääntäminen sellaisenaan toiseen kieleen on kuitenkin mahdotonta. Niinpä kääntäjän on tehtävä ratkaisu sen suhteen, miten pitkälle hän on valmis seuraamaan kieliherkkyttä omalla kielellään.

Huomattavaa on, että näissäkään lainauksissa kääntäjän läsnäoloa tekstissä ei varsinaisesti juhlita; matala profiili pitää. Silti kääntäjä tuodaan julki toimijana, jonka valinnat ovat mukana luomassa käännetyn teoksen kokonaisuutta.

6.7. Siirtojen tunnistaminen

Siirtojen erottelussa toisistaan Mauranen ja Connor ja Mauranen hyödyntävät useita erilaisia merkitsijöitä, esimerkkeinä uusien leksikaalisten elementtien esittely, teemarakenteet, typografiset vihjeet (esim. kappalejaot ja lihavoinnit), aikamuotojen ja tapaluokkien vaihtelut sekä ilmeisemmät tekstin jakamisen keinot, kuten alaotsikot ja kappalejaot (Mauranen 1993, 225–233; Connor & Mauranen 1999). Siirron tehtävän tunnistamisessa avainasemassa ovat sana- ja fraasitason merkitsijät (Connor & Mauranen 1999). EU-rahoitushakemuksia analysoidessaan Connor ja Mauranen ovat myös hyödyntäneet Euroopan komission hakemuksia varten luomien ohjeiden jaottelua.

Esipuheaineiston kanssa olen pyrkinyt hahmottamaan siirtorakennetta pääasiassa siirtojen tarkoituksen kautta; toisin sanoen olen käynyt läpi tekstejä eri näkökulmista pyrkien hahmottamaan, onko niissä havaittavissa sisällöllisiä ja rakenteellisia yhdenmukaisuuksia. Esipuheiden kompakti laajuus on varmasti ollut omiaan muokkaamaan niissä näyttäytyviä esittämisen tapoja. Lauseet ja kappaleet alkavat usein napakasti niin, että niiden pääasiallinen tarkoitus tuodaan ilmi välittömästi, eikä ylimääräisiä johdattelevia tai yhdistäviä elementtejä juuri ole havaittavissa. Myöskään alaotsikoita ei esipuheista juurikaan löydy, poikkeuksena laajemmat asiantuntija-kääntäjän ja kääntäjä-kääntäjän roolit yhdistävät esipuheet. Typografisia elementtejä on käytetty lähinnä termivalintoja eriteltäessä, joskus lihavoimalla selitettävänä olevat keskeiset termit (Rentto) ja joskus avainsanat kursivoimalla sekä valitsemalla erilainen, pienempi fontti kirjoittajan ajatusmaailmaa ja terminologiaa laajemmin taustoittavien pohdintojen lomaan istutetuille käänösratkaisupohdinnoille (Lindberg). Termipohdintojen yhteydessä vieraskieliset sanat on yleensä esitetty kursiivilla.

Oma näkökulmani keskittyy nähdäkseni Maurasen ja Connorin ja Maurasen tutkimuksia enemmän tekstien julkituomaan sisältöön eikä niinkään tekstien ja niissä käytettyjen

retoristen siirtojen kielelliseen ilmiösuun. Paitsi kartoittaa kääntäjien esipuheita kielellisenä genrenä, oman työni yhtenä tarkoituksena on myös käyttää niitä yhtenä ikkunana kääntäjän työhön ja ajatteluun. Näin ollen pyrin käyttämään siirtoanalyysiä työkaluna, jonka avulla toivon pääseväni lähemmäksi esipuheiden sisällön yhdenmukaisuuksia tai eroavuuksia. Näkökulmastani johtuen yksityiskohtainen lingvistinen analyysi esimerkiksi siirtorajojen kielellisistä merkityksistä ei tässä työssä ole keskeisessä roolissa.

Seuraavassa erittelen aineistossa ilmenneitä siirtomuotoja. Kaikki sivuilla 47 mainitut siirtotyypit ovat voimakkaasti läsnä aineistossa, joskaan jokaista niistä ei ole tunnistettavissa aivan joka esipuheessa. Näkisin myös, että kääntäjän esipuhe ei ehkä ole lajityyppinä niitä kaikista vakiintuneempia, sillä vaikka alla olevat siirtotyypit selvästi muodostavatkin kääntäjän esipuheiden rakenteiden määrätietoisesti toistuvan ytimen, kääntäjällä tuntuu myös olevan vapaus esipuheessa ilmentää näkemyksiään myös näiden otsikoiden ulkopuolella, aiheista jotka tässä nimenomaisessa käänöksessä ovat nousseet pintaan.

Tästä huolimatta tietyt siirtotyypit toistuivat esipuheissa säännöllisesti ja onkin kiinnostavaa, kuinka kääntäjien sosiaalistuminen tähän suhteellisen harvoin julkaistaviin teksteihin perustuvaan diskurssiyhteisöön tapahtuu. Kääntäjäkoulutuksessa esipuheita ei kokemukseni mukaan juuri käsitellä, ja verrattuna esimerkiksi Swalesin erittelemään tieteellisen artikkelin genreen (1990), jonka kirjoittajilla on yleensä mahdollisuus hioa tekstejään sekä työyhteisöltä että arvioitsijoilta saadun palautteen valossa, yksittäisen kääntäjän kirjoittamien esipuheiden määrä on varmasti melko pieni sekä niistä saatu palaute vähäistä. Teijo Makkosen mukaan myöskin kustantajan puolelta harvemmin esitetään toiveita kääntäjien esipuheiden sisällöstä (Makkonen & Uusitupa 2005).

6.8. Globaalit strategiat

Tämä ryhmä on nimetty Chestermanin teoksessaan *Memes of Translation* (1997a; ks. myös Lörscher 1991 ja Jääskeläinen 1993) käyttämän erittelyn mukaisesti. Chestermanin mukaan kääntämisen globaalit strategiat ovat niitä kääntäjän päätöksiä,

jotka vaikuttavat koko tekstin käännösprosessiin, kun taas paikalliset strategiat ovat niitä, joiden perusteella kääntäjät ratkaisevat kulloinkin eteen tulevia yksittäisiä ongelmia.

Aineiston kääntäjien esipuheissa oli selvästi havaittavissa globaalien strategioiden merkitys. Kommentoissaan yleensä pitkällistä ja hyvin vaativaa urakkaansa kääntäjät tunsivat selvästi tarvetta tuoda esiin periaatteet, joiden mukaan he olivat pyrkineet työtään tekemään. Nämä periaatteet sijaitsivat usein heti esipuheen tai sen kääntämiseen liittyvän osion alussa.

Usein globaalit strategiat johdettiin jollain tapaa alkutekstin (kielen tai tyylin) ominaislaadusta. Esimerkiksi Markus Lång korostaa esipuheessaan Peircen *Johdatus tieteen logiikkaan* kirjoittajan omintakeista tyyliä, jolle on ominaista erityisesti runsas uudissanojen kehittäminen. Tähän pohjaten Lång kertoo omaksi globaaliksi strategiakseen rohkean asenteen sanaston uudistamiseen.

Mielenkiintoinen kysymys globaalien strategioiden näkökulmasta on se, ilmoittaako kääntäjä painottavansa enemmän uskollisuutta alkutekstille vai velvollisuutta luoda kohdekieliselle lukijalle miellyttävä ja mahdollisimman ymmärrettävä lukukokemus. Schleiermacherin tunnettua esimerkkiä käyttäen, taluttako kääntäjä kirjoittajan lukijan luokse vai lukijan kirjoittajan luokse (Venutin 1995, 19 mukaan). Aineiston näkökulmasta näyttäisi siltä, että kääntäjien prioriteetit poikkeavat tässä suurestikin toisistaan; tämän tekee mielenkiintoiseksi myös se, että aineiston esipuheet on kirjoitettu suhteellisen lyhyellä aikavälillä laajasti katsottuna melko samanhenkisen, yleisesti merkittäväksi tunnustetun kirjallisuuden käännöksiin, joista merkittävää osaa voidaan pitää alansa perustavina klassikoina. Kääntäjät ilmaisevat kantansa lähtöteksti/kohdeteksti-kysymykseen usein hyvin selväsanaisesti:

John Locken *Tutkielman hallitusvallasta* (G 1995) suomentaja Mikko Yrjönsuuri:

Käännösratkaisujeni ohjenuorana on ollut pyrkimys tuottaa mahdollisimman luettavaa tekstiä. (...) Suomennoksessa olen monin paikoin tyytynyt melko

vapaisiin käännöksiin. Olen myös jakanut Locken ylipitkiä virkkeitä pyrkien yksinkertaisempiin lauserakenteisiin, koska 1600-luvun englannin kielen rakenteelliset tottumukset eivät enää nykylukijoista tunnu kovin sujuvilta.

Max Weberin *Kaupungin* (V 1992) suomentaja Tapani Hietaniemi:

Olen pyrkinyt suomennoksessani ja toimitustyössäni nykyaikaisesti sanottuna hyvään käyttäjäliitintään. (...) Olen yrittänyt modernisoida ja yksinkertaistaa Weberin käsikirjoituksen luonnosmaista kieltä, olen tuhonnut germanismit (eritoten kreikkalaisten ja latinalaisten termien kirjoittamisessa) ja pilkkonut lauseita lastuiksi aina kun se vain suinkin on ollut mahdollista. Olen muokannut tekstiä niin paljon kuin vain olen uskaltanut sen ajatusta muuttamatta.

Tuomas Akvinolaisen *Summa Theologiaen* (G 2002) suomentaja J.-P. Rentto:

Suomennostyötä tehtäessä ei helppolukuisuutta ole pidetty itseisarvona, ei liioin sujuvaa tyyliä eikä nykyaikaisen kielenkäytön mukaista oikeakielisyyttä, vaan sitä, että käänнос on suomen kieliopin puitteissa riittävän uskollinen alkuperäistekstille. Myös usein tarpeettoman tuntuiset partikkelit (ja, mutta, näet, siis, näin, niin, siten, sen vuoksi, niinpä) on säilytetty. Niiden merkitys alkutekstissä vastaa loogisten operaattoreiden tehtävää, ja ne noudattavat useimmiten tiettyjä kaavoja, joissa käänöksessäkin on yritetty pääosin pitäytyä.

Viimeisintä katkelmaa luettaessa on varmasti hyvä pitää mielessä myös Alice Martinin esittelemä erityisesti klassikoiden yhteydessä keskeinen lainattavuuden (*quotability*) kysymys eli se, että koska suomennoksen yksittäisiin kohtiin tullaan viittaamaan eri lähteissä, olisi suomennoksen hyvä vastata mahdollisimman tarkasti alkuperäistä tekstiä niin, että lyhyellekin alkutekstin kohdalle olisi mahdollista löytää vastaavuus käännetystä teoksesta (Martin 2000). Tästä huolimatta *Summa Theologiaen* esipuheessa kirjoittajan kääntämistä kohtaan yleensä tuntema epäluulo nostaa päätään. Kääntäjän kunnioitus lähtötekstiä kohtaan vaikuttaa hyvin suurelta, ja ajoittain se vaikuttaa kasvavan jopa toimintakykyä rajoittaviin mittoihin. Rentto tuntuu näkevän käännöstyön

hyvin sananasanisesta näkökulmasta, jopa jotenkin matemaattisena toimituksena, jossa pienikin poikkeavuus alkutekstiin nähden aiheuttaa virheen, väärintulkinnan. Alla olevassa katkelmassa hän muistuttaa lukijaa, että suomenkieliseen laitokseen on valikoitu ainoastaan kahdeksasosa Tuomaan alkuperäisteoksesta:

Siitäkin vähästä täyden kuvan saamiseksi on suositeltavaa, että suomennosta luetaan, mikäli mahdollista, rinnan latinankielisen alkutekstin kanssa. Paraskaan käännös ei näet ole mahdollinen ilman kääntäjän tekemää tietoista tai tiedostamatonta tulkintaa, joka väistämättä avaa mahdollisuuden harhaan johtaville painotuksille ja myös suoranaistulle väärinymmärryksille.

Kirjoittaja ei siis myöntäisi kääntäjälle (itselleen) oikeutta muodostaa tulkintoja kääntämästään tekstistä. Ideaalinen, joskin kirjoittajankin mukaan mahdoton, käännös hänen mukaansa ei sisällä minkäänlaista tulkintaa. Pelastuakseen tältä mahdottomuudelta Rentto kehottaa lukijaa turvautumaan käännöstä lukiessaan alkutekstiin eväten näin jossakin mielessä käännökseltä olemassaolon oikeutuksen itsenäisenä teoksena. Rentton esipuhe mahdollisesti heijastelee tästä näkökulmasta Douglas Robinsonin (1991, xii) mainitsemaa kääntäjien anteeksipyytelevää asennoitumista omaan tekemiseensä, joka on Robinsonin mukaan luettavissa usein myös kääntäjien esipuheissa. Tässä kohdin oma vaikutuksensa voi olla kääntäjän taustalla: itse voisinkin olettaa kääntäjäkoulutuksen ainakin tietoisella tasolla hieman hälventävän pahimpia käännösprosessia kohtaan tunnettuja epäluuloja.

Joissakin teksteissä globaalin strategian motivaationa toimii kirjoittajan kielen tai sujuvan lukukokemuksen sijaan käännöksen funktio tai tarkempi arvio odotetusta lukijakunnasta. Esimerkiksi Panu Minkkinen mainitsee muuten hyvin niukasti kääntämiseen paneutuvassa esipuheessaan käännökseensä Roland Barthesin *Mytologiat* -teoksesta, että koska teksti on alunperin tarkoitettu "journalistin" tekstikokoelmaksi, sitä ei tule kääntää sananasanisesti, *à la lettre* (mitä strategiaa hän muuten pitäisi tavoiteltavana "Barthesin kaltaisen esteetikon" kääntämisessä). Minkkisen mukaan melko tavallinen ranskan kieli kääntyisi sananasanisessa käsittelyssä jokseenkin kapulakieliseksi suomeksi. Tästä johtuen hän ilmoittaa tehneensä "lukemattomia

helppolukuisuutta tukevia kompromisseja”. Katkelma herättää kuitenkin kysymyksen, tarkoittaako alkuperäisen tekstin funktio journalistin tekstikokoelmana kuitenkin väistämättä sitä, että käännöksen yleisön on oltava sama: ehkä kohdetekstin yleisöä ja funktiota olisi ollut mahdollista pohtia erillään lähtötekstin vastaavista.

Muita esiinnoitteita hieman yksityiskohtaisempia globaaleja strategioita olivat vierassanojen välttäminen (Rentto, Lindberg), suhtautuminen uudissanoihin – tässä oli havaittavissa myös vastakkaisia strategioita (Lindberg, Lång) – sekä johdonmukaisuus käsitteiden kääntämisessä – tämä nähtiin tärkeänä periaatteena, mutta siinä oli paikoitellen jouduttu myös joustamaan (Lång, Yrjönsuuri, Lindberg). Pyrkimystä saman käsitteen kääntämistä samalla sanalla samoin kuin sen mahdottomuutta käsitellään myös monissa lokaaleihin strategioihin ryhmittämissäni yksittäisissä termipohdinnoissa.

Eräs mainittu globaali strategia liittyi suomentajan itsensä lisäämiin alaviitteisiin; asian puheeksi ottaneet kääntäjät pitivät yleensä tarkoituksenmukaisena pitää uusien alaviitteiden ja tarkennuksien määrä minimissä: “olen pyrkinyt mahdollisimman niukkaan viitteiden käyttöön” (Kupiainen); “(...)viitteitä, jotka koostuvat suomentajan tarpeellisiksi arvioimista huomautuksista ja selityksistä. Niissä on tarkoituksella pyritty niukkuuteen: jos näet kaikkien selittämisen arvoisten asioiden selittämiseen olisi ryhdytty, ei selittämisestä olisi tullut loppua.” (Rentto.)

Viittauksiin liittyy myös toinen esipuheissa usein esiin tuleva linjapäätös: mikäli käännöksessä viitataan aiemmin käännettyihin teoksiin, esipuheessa mainitaan usein, onko kääntäjän strategiana ollut pitäytyä näissä jo suomennetuissa teksteissä vai onko hän muokannut teksteistä omat suomennoksensa. Kuten alla olevasta lainauksesta ilmenee, kääntäjän valinnat perustuvat usein vankkaan harkintaan ja (tässä tapauksessa) historiallisen kontekstin tuntemukseen.

Sitaattien suomenkielisestä kieliasusta on mainittava, että ne on useimmiten käännetty Tuomaan tekstistä ikään kuin ne olisivat sen erottamattomia osia. Toisin sanoen ratkaisevaa painoa ei ole annettu sille, millä tavalla kyseinen teksti on kenties käännetty asianomaisen teoksen mahdollisessa suomennoksessa.

Peruste tälle menettelylle on ennen kaikkea siinä, että Tuomaan käsitys lainaamansa tekstin merkityksestä on voinut olla – ja on usein selvästi ollut – toinen kuin suomalaisen kääntäjän käsitys lainatun tekstin tarkoittamasta merkityksestä. Tämä ei johdu yksinomaan siitä, että esimerkiksi Tuomaan käytössä olleissa Aristoteleen varhaisissa latinannoksissa oli paljon virheitä, vaan myös siitä, että Tuomas selvästikin käytti sitaatteja tarkoitushakuisesti oman ajatuksensa edistämiseen ja sen vuoksi irrotti niitä myös asiayhteyksistään tavalla, jota tänä päivänä pidettäisiin epäilyttävänä. Nykylukijalle on myös useimmiten paljon tärkeämpää, minkä ajatuksen Tuomas lukee käyttämänsä lainauksen sisään kuin itse lainatun tekstin muodollinen auktoriteetti, joka taas hänen aikanaan oli hyvin tärkeä näkökohta. (Rentto)

6.9. Alkutekstin ominaisuuksien erittelyä

Kääntäjien ilmaisemat globaalit strategiat perustuvat laajalti heidän esiin nostamiinsa alkutekstin ominaispiirteisiin. Esimerkiksi Tapani Hietaniemi perustelee Weberin kieleen tekemänsä omien sanojensa mukaan merkittävät uudelleenjärjestelyt (ks. lainaus Globaalit strategiat -kohdassa) seuraavasti:

Weber ei koskaan ehtinyt viimeistellä tekstiään julkaisukuntoon, mikä on helppo huomata: varsinkin kirjan ensimmäisen pääluvun alku on akatemisoituneiden saksalaistenkin mielestä kieliasultaan musertavan tökeröä.

Muut kääntäjät eivät langeta alkutekstien kielelle aivan yhtä synkkää tuomiota, mutta analyysiosuus on silti luettavissa jokaisessa esipuheessa: Yrjönsuuri perustaa luettavuuden tavoitteensa ”Locken populaarille tyylille”, ja Lång taustoittaa uudissanoja suosivaa linjaansa Peircen ”sakealla ja runsassisältöisellä esitystavalla”, joka ei tee kompromisseja vaan ”pane kielen ilmaisemaan mitä hän tahtoo, tarvittaessa uusin sanoin”. Kupiainen puolestaan perustelee Heideggerin suhteen tekemiään kompromisseja Heideggerin ”omalla kielellä ja kieliopilla”, mistä syystä ”Heideggerin kääntäminen sellaisenaan toiseen kieleen on mahdotonta”.

6.10. Lokaalit strategiat

Lokaalien strategioiden erittely muodostuu lähinnä teoksien keskeisten termikäännösten avaamisesta ja perustelemisesta. Kääntäjät eroavat toisistaan siinä, miten laajoja perusteluja he näkevät lukijan heidän keskeisimmille termivalinnoilleen kaipaavan. Osa tyytyy ainoastaan mainitsemaan käyttämänsä suomenkieliset termit ja niiden alkukieliset vastineet, kun taas toiset voivat käyttää useita kappaleita yhden keskeisen termivalinnan perusteiden selventämiseen. Osa myös valaisee termivalintoja suhteuttamalla toisiaan läheneviä termejä toisiinsa, kuten alla Kupiainen.

Sama erottelu pätee eksistentiaaliseen (*eksistenzial*) ja eksistentiseen (*eksistenzuell*) ymmärtämiseen, joista edellinen koskettelee eksistenssin (*Existenz*), eli täälläolon olemistavan ontologisia rakenteita (*miten täälläolo on*), ja jälkimmäinen ymmärrystä siitä, mitä sellainen kuin ihminen on.

Globaaleista strategioista termivalintojen erittely yhdistyy monelta osin, kuten sanottu, terminologisen johdonmukaisuuden pyrkimykseen, jossa kirjoittajat myöntävät tosin yleisesti myös joutuneensa tekemään kompromisseja. Esimerkiksi Susanna Lindberg pohtii pitkään ranskan sanan *sens* mahdollista kääntämistä suomeksi sanalla 'tuntu', mutta päätyy seuraavaan kommenttiin.

Sanan *tuntu* ongelma on se, ettei sitä ole käytetty teknisenä terminä suomenkielisessä filosofiassa; se näyttää hyvin mihin ollaan menossa, mutta peittää näkyvistä sen, mistä ollaan tulossa. Sen takia altistuun lopulta kääntämään sanan *sens* versioineen niillä kolmella sanalla, jotka suomenkielinen yleisö varmimmin tunnistaa kommentteiksi filosofian historiaan: *mieli*, *aisti* ja *suunta*.

6.11. Käännöksen suhde muuhun tekstiavaruuteen: alkutekstiversioiden erittely ja käännöksessä mahdollisesti hyödynnetyt muut suomennokset

Etenkin aineiston iäkkäämpien ja laajalti eri muodossa levinneiden klassikoiden kohdalla kääntäjän oli keskeistä ilmaista käännöksen pohjana käytetty laitos tai laitokset. Samoin oli keskeistä mainita suomennoksessa esiintyvien selitysten lähteet sekä merkitsemistavat alkutekstissä valmiina olleiden lisäyksien sekä kääntäjän itsensä lisäämien kommenttien erottamiseksi. Eri aikoina ilmestyneisiin versioihin iäkkäämmistä filosofisista ja teologisista teksteistä sisältyy usein myös laajalti erilaisia selityksiä, joiden mukaan ottaminen, poisjättäminen tai täydentäminen vaatii kääntäjältä omanlaisiaan ratkaisuja.

6.12. Kiitokset

Kääntäjän esipuheissa selvästi yleisimmin ilmenevä siirto oli käännöstyössä avustaneiden henkilöiden sekä työn mahdollistaneiden rahoittajatahojen kiittäminen. Apuna toimineiden henkilöiden ja rahoittajien lisäksi tässä osuudessa kiitetään myös muuten kääntäjää tukeneita henkilöitä, käännöstyön alulle pannutta henkilöä, kustantajaa, jälkisanojen kirjoittajia, kääntäjien postituslistan jäseniä.

Työssä avustaneet henkilöt ovat voineet olla merkittävässä osassa varhaisempien käännösversioiden valmistelussa (mahdollisesti jopa valmistelleet niitä ennen kuin kääntäjä itse tuli mukaan projektiin), auttaa ongelmakohtissa, ehdottaa korjauksia käsikirjoitukseen myöhemmässä vaiheessa, oikolukea tekstiä kustantajan puolesta tai auttaa kääntäjää teoksessa esiintyvien muiden vieraiden kielten kääntämisessä (esimerkiksi kreikka tai latina) tai translitteroinnissa. Genreen tuntuu sisältyvän kiinteästi myös lause, jossa kiitoksien yhteydessä todetaan mahdollisten virheiden kuitenkin jäävän itsensä kääntäjän kontolle. Muutamassa esipuheessa käännös myös omistetaan jollekulle henkilölle.

Tämä osuus oli yleensä myös niissä kääntäjien kirjoittamissa esipuheissa, joissa käännösprosessi muuten sivuutettiin kokonaan tai lähes täysin. Aineiston kääntäjistä vain yksi ei sisällytä esipuheeseensa kiitososiota.

6.13. Retorisista strategioista

Bhatian (1993, 30) mukaan kirjoittajat voivat pyrkiä toteuttamaan siirtojen kommunikatiivisia intentioita (jotka puolestaan ovat alisteisia genrejen kommunikatiivisille päämäärille) erilaisilla retorisisilla strategioilla. Tunnistamiani siirtoja on tekstissä toteutettu seuraavilla strategioilla:

6.13.1. Globaalien käänösstrategioiden erittely

- a) Suomennoksen teossa ensisijaisesti painotettujen arvojen mainitseminen (esim. luettavuus tai alkutekstiuskollisuus [Sivenius, Rentto])
- b) Suomennoksessa käytettyjen strategioiden listaaminen joko passiivissa ("tätä piirrettä ei ole suomennoksesta kokonaan poistettu" [Saastamoinen]) tai minä/me-muodossa ("Olemme halunneet seurata Braidottin dynaamisia käännöksiä ja suunnan vaihdoksia" [Kosonen, ryhmäsuomennos], "Suomennoksessa olen monin paikoin tyytynyt melko vapaisiin käännöksiin" [Yrjönsuuri])

6.13.2. Alkutekstin ominaispiirteet – käänösstrategioiden perustelu

- a) Tekstin/kirjoittajan kielellisten erityispiirteiden analysoiminen
- b) Muiden ihmisten mielipiteiden tekstistä esittämien mielipiteiden referoiminen (Hietaniemi)
- c) Historiallisia faktojen esittäminen tekstin syntyvaiheista (Hietaniemi)
- d) Kirjoitusajankohtana vallinneiden ja nykyisten tekstin tuottamisen konventioiden välisten eriäväsyyksien analysoiminen (Saastamoinen, Rentto)
- e) Suora lainaus kirjoittajalta itseltään (tämän päämääristä) (Lång)

6.13.3. Lokaalien käänösstrategioiden erittely

- a) Kyseisestä termistä aiemmissa suomennoksissa käytettyjen käänösten analysoiminen (Kupiainen)
- b) Merkitykseltään toisiaan lähellä olevien sanojen/termien käänösten erittely ja perustelu (Vähämäki)

6.13.4. Työssä avustaneiden ja työtä rahoittaneiden tahojen huomioiminen

- a) Työssä apuna olleiden henkilöiden tai työtä rahoittaneiden instanssien nimien mainitseminen
- b) Eksplisiittinen kiitosten esittäminen asianosaisille (nimet mainiten)

6.13.5. Käännöksen suhde muuhun tekstiavaruuteen: alkutekstiversioiden erittely ja käännöksessä mahdollisesti hyödynnetyt muut suomennokset

- a) Käytettyjen versioiden tai suomennosten faktapohjainen esittely

6.14. Ryhmäkäännösten esipuheiden tarkastelua

Aineiston ryhmäkäännösten esipuheet olivat joko yhden kääntäjäryhmän jäsenen tai, opiskelijatöinä tehtyjen käännösten tapauksessa, ryhmän ohjaajan ja yhden kääntäjän allekirjoittamia. Ryhmäkäännösten esipuheista välittyvä sävy on nähdäkseni jonkin verran yksilökäännöksiä persoonattomampi, ja niiden siirtovalikoima on usein yksilökäännösten esipuheita vähäisempi. Esimerkiksi Susan Bassnettin *Teoksesta toiseen* -käännöksen Suomentajien esipuheen kohdalla kirjoittajan tyylin analyysi jää kokonaan pois, ja Rosi Braidottin *Riitasointuja*-teoksen Suomentajan alkusanoissa ei mainita lainkaan yksittäisiä termiongelmia tai muita mahdollisia käännöksessä hyödynnettyjä lokaaleja strategioita. Etäisempi ote saataa nähdäkseni johtua siitä, että ryhmäkäännöksen mahdollisen yhtenäistäjänkin suhde tekstiin jää väistämättä etäisemmäksi kuin tekstin kanssa mittaavan ajan yksin painiskelleen ja siitä näin kokonaisvastuussa olevan yksilökääntäjän. Tosin joukossa oli myös ryhmäkäännösten esipuheita, joista yhdessä keskusteltu yhtenäinen linja niin globaalien kuin lokaalienkin strategioiden suhteen tuli selvästi esiin. Näin oli esimerkiksi Deborah Cameronin *Sukupuoli ja kieli* -teoksen yhteydessä.

Ryhmäkäännöstenkin esipuheissa yleisimmin tavattu siirto on kiitokset. Tosin tässä tapauksessa kiitokset saatetaan osoittaa myös tekstin kääntäjille tekstin toimittajan (ja yhden kääntäjän) ominaisuudessa (Sivenius). Braidottin *Riitasointuja*-teoksen suomentajan esipuheessa lukuisten kääntäjien kiitokset suunnataan yleisesti projektissa

auttaneille ja tukeneille kollegoille ja ystäville, mahdollisesti usean kääntäjän mukanaan tuoman pitkällisen auttajalistan takia.

Ryhmäkäännösten sisällä oli siis nähtävissä eroja. Joistakin on löydettävissä samat siirrot kuin eritellyimpien yksilökäännöstenkin esipuheista kun taas toiset tyytyvät mainitsemaan, että kirjoittajan kieli on vaikeaselkoista ja tuotti ongelmia kääntäjille (väitettä kuitenkin sen tarkemmin erittelemättä tai siitä seuraavia käännösstrategioita mainitsematta), listaamaan muutaman keskeisen termin vastineineen ja kiittämään muita kääntäjiä ja/tai työssä avustaneita tahoja. Toki selvää on myös, että ryhmäkäännösesipuheiden pienen lukumäärän vuoksi kovin laajoja yleistyksiä on vaikea tehdä.

6.15. Filosofinen teksti kaunokirjallisenä kokemuksena: Jean-Luc Nancyn Corpus

Varsinkin Susanna Lindberg tuo esipuheessaan käännökseensä Jean-Luc Nancyn Corpusesta esiin näkemyksiä, jotka tuovat mieleen Philip E. Lewisin analyysin Derridan *La mythologie blanche* n englanninkielisestä *White Mythologie* -käännöksestä.

Lindberg keskustelee juuri Lewisin esiinottamasta ongelmasta, siitä kuinka asia sanottuna yhdellä kielellä ei vain yksinkertaisesti ole sama, kuin asia sanottuna jollakin toisella kielellä. Hän harmittelee sitä, kuinka suomen kielen nuoruus estää sitä toimimasta monissa kohdin, jossa ilmaisu ranskaksi on selkää ja mutkatonta, mutta kuinka toistaalta suomi taas ”aukeaa kirkkaana paikoissa, joihin ranska ei lainkaan ylety”. Lewisin ratkaisu tähän on hänen Derridalta lainaamansa *abusive fidelityn* käsite,

Toisaalta voidaan olettaa, että Lindberg ei ole lankeamassa ainakaan päistikkaa Lewisin paheksumaan korrektin kielenkäytön hegemonisen ylivallan aiheuttamaan alkutekstin omalaatuisuuden tukahduttamiseen. Esipuheessa kuvataan käännösprosessia verrannollisena rakkaussuhteen kehitykseen (Nancy 1996, 20) ja merkittävimpanä alkutekstin ominaisuutena kirjoittaja mainitsee sen omalaatuisen ”lumon” (mts. 8–9).

Ihmissuhdesymboliikka näkökulmana käännösprosessiin on pääosassa myös Sherry Simonin (1988) analysoimassa Italo Calvinon romaanissa *Jos talviyönä matkamies*,

jossa lukukokemus tulkitaan lukijan, kääntäjän ja kirjoittajan välisenä kolmiadraamana. Teoksessa kääntäjä toimii kirjoittajan selän takana ja pyrkii kateuttaan tekstiä muuntelemalla heikentämään kirjoittajan lukijassa aikaansaamaa lumovoimaa. Ehkä, olipa kyseessä sitten tieteellinen tai taiteellinen tekstilaji, parhaan tuloksen ja lukukokemuksen takaakin juuri sekä käännös- että kirjoitusprosessiin investoitu aika, intohimo ja jopa uhrautuva omistautuminen, josta aineiston esipuheet väistämättä todistavat. Ja ehkä paras tae kirjoittajan, kääntäjän ja lukijan kolminaisuuden toimimisesta saadaan, mikäli myös me kääntäjät saamme ja otamme mahdollisuuden tuoda esiin olemassaolomme aktiivisena vaikuttajana omistaen samalla myös osuutemme prosessin lopputulokseen ja lukijaan aikaansaatuu sielun tai mielen liikutukseen.

7. LOPUKSI: SUOMENTAJAN ESIPUHEET GENRETUTKIMUKSEN VALOSSA

Tieteellisten teosten suomentajien käännösprosessia erittelevistä esipuheista voidaan siis havaita, että sekä genren että sisältöjen näkökulmasta teksteissä oli genren suhteellisesta harvinaisuudesta huolimatta löydettävissä sekä funktionaalisia että rakenteellisia yhdenmukaisuuksia. Suuri osa kääntäjistä oli katsonut tarpeelliseksi sisällyttää esipuheeseensa seuraavat siirrot: alkutekstin ominaisuuksien erittely, näihin ominaisuuksiin pohjaavien globaalien strategioiden analyysi, lokaalien strategioiden esittely, kiitokset työssä avustaneille tahoille sekä erittelyä käännöksen suhteesta muuhun tekstiavaruuteen. Ryhmäkäännösten esipuheet poikkeavat jossain määrin yksilökäännösten vastaavista.

Swalesin (1990) genremääritelmään pohjautuen määrittelin tieteellisten tekstien kääntäjien esipuheiden geneerisiksi tarkoituksiksi käännöksessä tehtyjen yksittäisten ratkaisujen, laajempien strategioiden sekä niiden taustalla olevien (useimmiten kirjoittajan tyyliin liittyvien) tekijöiden avaamisen lukijalle. Muiksi tavoitteiksi totesin käännöstyössä avustaneiden henkilöiden ja rahoittajatahojen julkisen kiittämisen ja tiettyjen työtä taustoittaneiden käytännön tekijöiden, kuten käännöksen pohjana käytettyjen tekstien erittelyn. Tämän joukon geneerisiä päämääriä voidaan sanoa pyrkivän seuraavaan kaksijakoiseen retoriseen päämäärän: kääntäjän näyttäytyminen lukijalle omassa roolissaan kirjoittajan ja lukijan välillä sekä lukijan luottamuksen herättäminen tähän välimieheen.

Genren ja siinä tavattavien siirtojen yhdenmukaisuutta ja selväpiirteisyyttä voitaneen pitää jossain määrin yllättävänä, sillä haastattelun perusteella aineiston kääntäjillä ei ole yhtenäistä, esimerkiksi koulutuksellista taustaa, jossa genren konventiot pystyisivät leviämään ja tieteellisten tekstien käännöksiä kommentoiva kääntäjän esipuhetta voidaan pitää melko harvinaisena ilmiönä. Lisäksi kustantajan vaikutus esipuheen sisältöön on ainakin haastateltujen Vastapainon edustajien mukaan lähes olematon (Makkonen & Uusitupa 27.9.2005).

Mielenkiintoisen pohdinnan aiheen muodostaakin se, miksi kääntäjien esipuheita tuntuvat kirjoittavan innokkaimmin sellaiset henkilöt, joiden tausta on muualla kuin varsinaisissa käännös- tai kielitieteiden opinnoissa; aineiston yksilökäännöksien esipuheita kirjoittaneista kääntäjistä vain yhden tausta oli kieli- tai käännöstieteissä. Onko niin, että kääntäjäkoulutuksen kautta ammattiin orientoituneet kääntäjät eivät ole kiinnostuneita hankkimaan yleisön hyväksyntää esipuheen keinoin, vai ovatko he vain ammatti-identiteettinsä myötä tulleet omaksuneeksi myös ikiaikaisen näkymättömyyden ideaalin? Vai onko kyse siitä, että he kääntäjinä eivät tunne itseään samalla tavalla kyseisen tiedeyhteisön jäseniksi kuin oman erikoisalansa kirjallisuutta suomentavat asiantuntijat eivätkä tästä syystä tunne samaa tarvetta kommentoida valintojaan, kuin sanansa mahdollisesti osittain kollegoilleen kohdistavat asiantuntijat? Tässä valossa kääntäjän esipuheet voidaan ehkä nähdä jossain mielessä jopa tieteenalan tutkijoiden kiistanalaisia käsitteitä pohtivana keskustelupaikkana, eikä niinkään käännöstyön ominaisuuksia valaisevana erittelynä. Oman kokemukseni mukaan kääntäjän esipuhe on asia, jota ei juurikaan pohdiskella ainakaan kääntäjäkoulutuksen yhteydessä. Laajemman aineiston perusteella saattaisi olla kiintoisaa tarkkailla myös sitä, eroavatko taustoiltaan erilaisten kääntäjien esipuheet jotenkin toisistaan. Mielenkiintoista saattaisi olla myös kartoittaa kääntäjien omia ajatuksia esipuheista ja niiden kirjoittamisesta esimerkiksi haastattelututkimuksen merkeissä.

Oman erityistapauksensa muodostavat käännöstieteellisen kirjallisuuden käännökset, jossa kääntäjä on onnellisesti oman erityisalansa parissa. Toki tässäkin tapauksessa on hyvä muistaa, että kääntäjien harrastuneisuudessa käännösteorian alueella on suuriakin eroja, erityisesti jos opiskeluajoista on jo ehtinyt kulua aikaa. Näitä erikoistapauksia lukuunottamatta tieteellisten tekstien kääntämiseen, kuten niin monen muunkinlaiseen kääntämiseen, liittyy kiinteänä osana aina tasapainottelu kahden eri asiantuntemuksen välillä: kielenkäytön ja tekstin edustaman tieteenalan.

Metodologian kannalta voidaan toki pohtia, onko esipuheita ensinkään järkevää lähestyä genretutkimuksen keinoin: esimerkiksi Edelstein (1984) ei omassa romaaniesipuhetutkimuksessaan halua ottaa lainkaan kantaa siihen, muodostaako esipuhe oman genrensä vai ei. Varmastikin esipuhe yleensä on niin laaja käsite, että

genren tuntomerkkiä, yhtenäistä geneeristä päämäärää tai päämäärien joukkoa ei esipuheista yleensä ole löydettävissä. Kuitenkin tiedekirjojen suomentajien käännösprosessia käsittelevät esipuheet voidaan nähdäkseni jo tässä tutkimuksessa osoitettujen yhteneväisyyksien perusteella lukea yhtenäiseksi genreksi, niin pitkältä ja yksityiskohtaiselta kuin niiden määritelmä kuulostaakin. Perustan väitteeni siihen, että niillä on havaittavissa tietty määrä yhteisiä retorisia ja geneerisiä päämääriä sekä niitä toteuttavia siirtoja. On kuitenkin tärkeä muistaa, että genre on erillinen sellaisista kääntäjien tuottamista esipuheista, joissa keskitytään ainoastaan lukijan johdattelemiseen teokseen ja käännösprosessi sivuutetaan joko kokonaan tai lyhyellä maininnalla. Tätä genreä voidaan pitää tässä työssä erittelemäni genren rinnakkaisgenrenä (ks. Bhatia 1990).

Kuten kielenkäyttöön liittyvissä kysymyksissä yleensä, jatkuva muutos ja dynaaminen luonne ovat minkä tahansa genren keskeisiä ominaisuuksia (Bhatia 2000). Tässä tutkimuksessa en ole analysoinut ajan vaikutusta, sillä materiaalini on liian pieni tällaisten muutosten havaitsemiseen. Ajassa tapahtuvien muutosten kartoittaminen edellyttäisi mahdollisesti myös materiaalin laajempaa aikaperspektiiviä. Kanadassa eri aikojen kääntäjien esipuheita sekä niiden yhteyttä kansalliseen politiikkaan on tutkinut mm. Sherry Simon (1990). Ajan vaikutuksen analysointi tiedekirjojen kääntäjien esipuheiden sisältöihin saattaisi tuottaa mielenkiintoisia huomioita myös suomalaisesta näkökulmasta.

Pohtia voi myös sitä, minkä verran vapauksia tieteellinen teksti antaa kääntäjän subjektiivisille päätöksille. Ewald Osers (1998, 56) on sitä mieltä, että Ptolemaioksen teksteille on realistisesti ajateltuna olemassa vain yksi käännös. Tässä on toki huomattava, että eri tieteet tarjoavat kirjoittajille ja kääntäjille eri määrän vapauksia. Ehkä kirjon ääripäässä sijaitsevat sellaiset ilmaisun ja samalla myös kääntäjiensä rajoja koettelevat filosofit kuin Jacques Derrida ja Jean-Luc Nancy, jonka tekstin erikoislaatu on luettavissa vaikkapa hänen kääntäjänsä Susanna Lindbergin sitä kuvaamaan käyttämästä ”lumon” käsitteestä. Jotain itse käännösprosessin luonteesta puolestaan varmasti kertoo Lindbergin halu kuvata sitä ekstaattisen, tuskallisen mutta lopulta hyvin opettavaisen rakkaussuhteen vertauskuvan avulla. Derridan, Nancyn ja muiden

intohimoisten ja omaperäisten kirjoittajien tekstien analysointi ja heidän kääntäjiensä kuunteleminen alleviivaa sitä tosiasiaa, että tekstin tieteellisyys ei suinkaan automaattisesti tee siitä yksitulkintaista matematiikkaa: merkitysten leikki saattaa joidenkin kirjoittajien kyseessä ollessa olla jopa huimempaa kuin kaunokirjallisuudessa.

On kuitenkin tärkeää myös huomata, että filosofian suhde kieleen ja sen muotoiluun on aivan erityislaatuinen tieteiden joukossa. Ilmeistä on myös, että tieteellisellä kirjoituksella yleensä on selkeä vastineensa ulkomaailmassa, jota tekstillä pyritään hyvin eksaktistikin kuvaamaan ja johon kääntäjän vaikutusvalta ei luonnollisesti ylety; tästä syystä kääntäjän liikkumavara ja tulkinnalle annetut mahdollisuudet ovat usein vaikutelmiin pohjautuvaan proosaan verrattuna (runoudesta puhumattakaan) tieteen tapauksessa tästä syystä yleensä pienemmät.

Tässä työssä peräänkuuluttamani kääntäjän toimijuuden ja subjektiuden tunnustaminen ja sitä myötä kääntäjän näkyvyys on viime aikoina saanut melko paljon suosiota käänöksistä kirjoittavien henkilöiden piirissä. Kuten kaikki muutkin ideat ja ajatusmallit, erityisesti muodikkaat ja ajan hengen mukaisiksi katsotut (ks. Koskinen 2000, 110), kääntäjän subjektiuden tunnustamisen ja kääntäjän näkyvyyden vaatimuksetkin liittyvät laajalti ideoiden esiintymishetken yhteiskunnalliseen ja ideologiseen tilanteeseen. Ehkä kääntäjäyksilön valinnan mahdollisuuden korostuminen juuri näinä aikoina on yhteydessä esimerkiksi individualismin ja yksilön valintojen merkityksen lisääntyneeseen painoarvoon. Kirjoittaja on laajalti nähty suvereenina toimijana ja valitsijana – olisiko tästä subjektiudesta nyt mahdollisuus nirhaista palanen aiemmin pelkästään lojaalina ja uskollisena yhteisön palvelijana esiintyneen kääntäjänkin lautaselle?

Vaikka esipuheet ovatkin edelleen harvinaisuus ainakin tieteellisten tekstien kyseessä ollessa, voitaneen sanoa että yhteiskunnassa laajemmin kääntäjä on pyrkimässä ulos kuorestaan. Kuten ideat usein, pyrkimys kääntäjän näkyvyyteen ei edellytä absoluuttista toteutumista ja ilmiön perinpohjaista normatisointia eli jokaisen käänösratkaisun perustelun vaatimusta. Se edellyttää näkökannan asteittaista uudelleenasetointia niin, että keskustelun ja siitä seuraavan näkyvyyden korostumisen seurauksena kääntäjästä

tulee monissa tilanteissa vähemmän tekstin taustalla vaikuttava mystillinen harmaa eminenssi ja astetta enemmän yhteiskunnallinen toimija siinä, missä muidenkin ammattien harjoittajat. Uskon myös, että kääntäjän subjektiivisuuden tunnustamisen vaatimus pätee jossain määrin myös tieteellisten tekstien käännöksiin: kääntäjä itse omine näkemyksineen ja henkilökohtaisine historioineen on kuitenkin lopulta väistämättä se pysyvä arkhimedeen piste, josta tulkinnat kammetaan merkitysavaruuteen.

LÄHTEET

Aineisto:

Kääntäjien esipuheiden kääntämistä käsittelevät osat kirjoista:

Max Weber: Kaupunki (Vastapaino 1992). Suom. Tapani Hietaniemi.

Julia Kristeva: Puhuva subjekti: tekstejä 1976–1993 (Gaudeamus 1993). Esipuhe: Pia Sivenius.

Rosi Braidotti: Riitasointuja (Vastapaino 1993). Esipuhe: Päivi Kosonen.

Roland Barthes: Mytologioita (Gaudeamus 1994). Suom. Panu Minkkinen.

John Locke: Tutkielma hallitusvallasta (Gaudeamus 1995). Suom. Mikko Yrjönsuuri

Giorgio Agamben: Tuleva yhteisö (Gaudeamus 1995). Suom. Jussi Vähämäki.

Susan Bassnett: Teoksesta toiseen (Vastapaino 1995). Esipuhe: Kaisa Koskinen ja Riitta Oittinen.

Deborah Cameron: Feminismi ja kielentuntemus (Vastapaino 1996): Esipuhe: Riitta Oittinen ja Maarit Ritvanen.

Jean-Luc Nancy: Corpus (Gaudeamus 1996). Suom. Susanna Lindberg.

Michel Foucault: Seksuaalisuuden historia (Gaudeamus 1998). Suom. Kaisa Sivenius.

Martin Heidegger: Oleminen ja aika (Vastapaino 2000). Suom. Reijo Kupiainen

John Stuart Mill: Utilitarianismi (Gaudeamus 2000). Suom. Kari Saastamoinen.

Charles Peirce: Johdatus tieteen logiikkaan (Vastapaino 2001). Suom. Markus Lång

Tuomas Akvinolainen: Summa Theologiae (Gaudeamus 2002). Suom. J.-P. Rentto

Kirjallisuus:

Bassnett-McGuire, S. 1981/1991. Translation studies. Revised edition. London: Routledge.

Bettelheim, B. 1982. Freud and a man's soul. New York: Alfred A. Knopf, Inc.

Bhatia, V. 1993. *Analysing genre: Language use in professional settings*. London: Longman.

Bhatia, V. 2000. *Genres in Conflict*. Teoksessa A. Trosborg (toim.) *Analysing Professional Genres*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins

Bialystock, E. 1990. *Communication strategies. A psychological analysis of second-language use*. London: Blackwell.

Chesterman, A. 1993. From 'is' to 'ought': Translation laws, norms and strategies. *Target* 5 (1), 1–20.

Chesterman, A. 1997a. *Memes of translation*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Chesterman, A. 1997b. *Ethics of Translation*. Teoksessa M. Snell-Hornby, Z. Jettmarova & K. Kaindl (toim.) *Translation as intercultural communication*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Connor, U. & Mauranen, A. 1999. Linguistic analysis of grant proposals: European union research grants. *English for Specific Purposes* 18 (1).

Edelstein, M. J. 1984. *At the threshold of the text. The rhetoric prefaces to novels*. dissertation. Faculty of the Graduate school of State University of New York in Buffalo

Enoranta, T. 1992. *Elämän puolella – feministinen ratkaisu. Kääntäjän subjektiivisuus esipuheissa*. Tampereen yliopisto. Käännöstieteen laitos. Pro gradu -tutkielma.

Godard, B. 1988. *Theorizing Feminist Discourse/Translation*. Teoksessa D. Homel & S. Simon (toim.) 1988. *Mapping literature. The art and politics of translation*. Montreal: Véhicule Press.

Hyland, K. 1996. Writing without conviction? Hedging in science research articles. *Applied Linguistics* 17 (4).

Jääskeläinen, R. 1993. Investigating translation strategies. Teoksessa S. Tirkkonen-Codit ja S. Condit (toim.) 1993. *Recent trends in empirical translation research*. Joensuu: University of Joensuu. Faculty of Arts.

Koskinen, K. 2000. *Beyond ambivalence: Post-modernism and the ethics of translation*. Tampereen yliopisto. *Acta Universitatis Tamperensis* 774.

Lefevere, A. 1990. *Translation: Its genealogy in the west*. Teoksessa Susan Bassnett & A. Lefevere (toim.) 1990. *Translation, history and culture*. London: Pinter Publishers.

Levine, S.J. 1991. *The subversive scribe. Translating Latin American fiction*. Saint Paul: Graywolf Press.

Lewis, P. 1985. The measure of translation effects. Teoksessa J. F. Graham (toim.) *Difference in Translation*. London: Cornell University Press.

Lotbinière-Harwood, S. 1991. *Re-belle et infidèle. La traduction comme pratique de réécriture au féminin/ the body bilingual. Translation as a rewriting in the feminine*. Montréal/Toronto: Les éditions du remue-ménage / Women's Press.

Lörscher, W. 1991. *Translation performance, translation process and translation strategies: A psycholinguist investigation*. Tübingen: Narr.

Makkonen, T. & Uusitupa, T. 2005. *Haastattelu 27.9.2005*.

Martin, A. 2001. *A translator's view of translation*. *The Electronic Journal of the Department of English at the University of Helsinki* 1.

Martin, J. R. & Rothery, J. 1986. What a functional approach to the writing task can show teachers about “good writing”. Teoksessa Couture, Barbara (toim.) *Functional approaches to writing: research perspectives*. Norwood NJ: Ablex.

Mauranen, A. 1993. *Cultural differences in academic rhetoric. A textlinguistic study*. Frankfurt am Main: Peter Lang.

Mauranen, A. 2000. *Kontrastiivinen retoriikka*. Teoksessa K. Sajavaara & A. Piirainen-Marsh (toim.) *Kieli, diskurssi ja yhteisö. Soveltavan kielentutkimuksen keskus*. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä.

Miller, Carolyn R. 1984. Genre as social action. *Quarterly Journal of Speech* 70: 151–67.

Nida, E. A. 1998. *Translator’s creativity versus sociolinguistic constraints*. Teoksessa Beylard-Ozeroff, A., Králová, J. & Moser-Mercer, B. (toim.) (1998). *Translators’ strategies and creativity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Nieminen, T. 2004. *Kääntyvät käsitteet. Vertaileva kulututkimus tiedeartikkelien käsitteiden lukutavoista*. Tampereen yliopisto. Kieli- ja käännöstieteiden laitos. Pro gradu -tutkielma.

Niiniluoto, I. 1980. *Johdatus tieteen filosofiaan. Käsitteen- ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.

Oittinen, R. 1995. *Kääntäjän karnevaali*. Tampere: Tampere University Press.

Osers, E. 1998. *Translation norms, do they really exist?* Teoksessa A. Beylard-Ozeroff, J. Králová & B. Moser-Mercer (toim.) *Translators’ Strategies and Creativity*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Robinson, D. 1991. *The Translator's Turn*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

Reiss, K. & Vermeer, H. J. 1986. *Mitä kääntäminen on. Teoriaa ja käytäntöä*. Lyhentäen suomennanut Pauli Roinila. Helsinki: Gaudeamus.

Simon, S. 1988. *Out from undercover*. Teoksessa David Homel & Sherry Simon (toim.) 1988. *Mapping literature. The art and politics of translation*. Montreal: Véhicule Press.

Simon, S. 1990. *Translating the will to power: Prefaces and Canadian literary politics*. Teoksessa S. Bassnett & A. Lefevere (toim) *Translation, history and culture*. London: Pinter Publishers.

Simon, S. 1996. *Gender in translation*. London & New York: Routledge.

Steiner, E. 1988. *Describing language as activity: An application to child language*. Teoksessa R.P. Fawcett & D. Young (toim.) *New developments in systemic linguistics*. Vol 2: Theory and application.

Swales, J. M. 1990. *Genre analysis. English in academic and research settings*. Cambridge applied linguistics series. Cambridge University Press.

Toury, G. 1995. *Descriptive translation studies and beyond*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Venuti, L. 1995. *The Translator's Invisibility*. Routledge: London.

Wolf, M. 1997. *Translation as a Process of Power: Aspects of Cultural Anthropology in Translation*. Teoksessa Snell-Hornby et al. (1997).

ENGLISH SUMMARY

Translators' prefaces in academic texts as a genre and as documents on the work of the translator

In this thesis I examine the work of translators through prefaces they themselves have produced. More specifically, the work targets prefaces in published academic texts. I approach prefaces through the concept of move developed in genre research for assessing structural and content similarities in texts. Despite the a more objective and a slightly distanced observation point offered by this tool to the translator commentaries, my aim is also to be open to anything the translators have wanted to say about their work.

The material used in the thesis consists of ten individual translators' prefaces and four translator's prefaces from group translations from two Finnish publishing houses focusing on academic texts. The prefaces were published in the ten year period between 1992 and 2002. In addition, the manager and editor of one publishing house, Vastapaino, were interviewed for the study.

Translators' prefaces offer one observation point to the question of translators' visibility that has aroused much discussion in recent years. Of the three types of translator visibility, the prefaces represent the paratextual kind that is realised for instance in footnotes, prefaces or prologues produced by the translator. Other forms of translator visibility consist of textual and extratextual visibility, i.e. the translator's presence in the translated text itself or in the surrounding society, for instance in the form of literary criticism or translator interviews, respectively (Koskinen 2000, 99).

When discussing translator's visibility, the ideas of Lawrence Venuti naturally assume a central position, including his domesticating and foreignizing translation strategies. From the different types of visibility, Venuti himself is more in favour of actual textual visibility of the translator through foreignizing translation strategies that use the target language to bring out the "difference" in the foreign text (2005). Yet, in some of the examples used by Venuti it also becomes clear that the domesticating strategies used by

some of the translators whose work he comments are actually made evident in their prefaces, a fact that is clearly beneficial for the reader, in comparison to a situation where the “adjustments” would be made with no explanatory note attached to them.

With reference to translators’ prefaces, important writers include Sherry Simon and Susanne de Lotbinière-Harwood as representatives of the Canadian feminist translation movement. In the 1980s, the French-speaking feminists in Quebec developed a new writing that confronted the old masculinist languages through a new language termed feminine. As this new form of self-expression had to be conveyed into English, the subsequent translations and their theoretical implications introduced the genuine inclusion and subjectivity of the translator into the process of text creation. Aside from the textual and extratextual modes of expression, the Canadian translators did not hesitate to make clear their position in prefaces and translator’s notes. In this work, the ideas of Lotbinière-Harwood and Sherry Simon are used mainly in connection with translator’s position as a subject and in support of the use of preface in the study of translation.

I also consider different views regarding whether or not translators’ prefaces can actually be considered as valid material for the study of the translation process. In this, I side with Sherry Simon (1990) in her view that despite their traditionally persuasive nature and a certain subjective tone, prefaces still constitute documents that translators themselves have produced of their own work and automatically labelling them as personal propaganda will hardly do justice to the profession as a whole.

As I grew more familiar with the material, strategies used by the translators and their linkages to the features of the original text as described by the translators emerged as central elements of the prefaces and the moves contained in them appeared to be the. I examine the different writers’ definitions of a (translation) strategy, for instance from the viewpoint of problem solving and conscious processing. I also consider the relationship between strategies and norms or how norms that guide towards the achievement of the best possible result can be derived from describing the actions of proficient translators. A central division in the analysis is that between local and global

strategies used for instance in the work of Lörcher, Chesterman and Jääskeläinen, with global strategies as general ideas governing the entire translation process and local strategies as micro-level decisions often based on global strategies.

It soon became apparent, that although translator's visibility has had a strong presence in the theory of translation throughout the 90s and the 2000s, it seems that translators of academic texts have felt no particular need to bring out their own work through means of prefaces during that time. The number of translators' prefaces that included actual analysis regarding the translation work was very small (14 out of a total of 139 translations examined). In most of the prefaces found (46 in all), the translation process was either completely surpassed or gave rise to a short mention regarding, for instance, the general impossibility of translation.

An interesting addition to the analysis is provided by the backgrounds of translators who had chosen to comment on the translation process in a preface – they were seldom connected with linguistics or translation studies. The authors of translators' prefaces were for the most part scholars with expert knowledge on the topic or the author of the translated work. Are we to conclude from this that translators oriented towards the profession through linguistics or translation studies are not interested in acquiring acceptance from their audience through writing translator's prefaces, or have they perhaps adopted the age old ideal of invisibility along with their professional identity? Or is this a question of them, as translators, not feeling similarly accountable to the academic community in question as do people translating the classics of their own discipline, and for this reason do not feel the same need to comment on their choices to the readership (perhaps appearing to many scholar-translators as their own colleagues)? Moreover, with a more extensive sample size, an interesting topic of observation might be whether prefaces written by these two groups of translators differ from each other in some respects.

Regarding the translators/scholars as translators question, an interesting case is provided by translations of texts on translation studies, where the translator is happy to find him/herself working on a topic in which she/he is actually the qualified substance expert

(yet we should bear in mind that translators' interest in and knowledge of the recent developments of translation studies probably varies to great extent, particularly if an important period of time has elapsed since the termination of the person's university education). In the material, this was evident in a preface to a group translation (by a group of students of translation studies) on Susan Bassnett's *Translation Studies*. In the preface, it seems that the group has boldly embraced the role of the expert: "Teoksesta toiseen is not the same work as *Translation Studies*, but has been rewritten for Finnish readership." It is also telling that the style of the writer is not commented on at all in the preface, even though in general, some description is nearly always provided to account for the global strategies opted for in the translation. Perhaps as the topic is finally close enough to home, the translator finally finds the courage to shift focus from the writer to the reader and the function and *skopos* of the text. Of course, this attitude may also be associated with the fact that these translators were, during the time of producing the translation, students of translation and were thus possibly more likely to act according to principles currently accepted in the realm of translation studies. Somewhat similar ideologies can also be detected in a translation (also by a group of students) of Deborah Cameron's *Feminism and Linguistic Theory*.

According to Carolyn R. Miller (1984), genre can function as a means to archive certain communicative objectives but also as a tool to find out what those aims could be. In this work, I examine the structure and content of translators' prefaces and at the same time also shed light on the translation process itself and the aspects of it translators' perceive as central. The work is largely based on genre research carried out by John M. Swales and Anna Mauranen and Ulla Connor and the concept of move developed in their work. In her own work, Anna Mauranen defines move as a functional unit in text that is used to achieve a certain recognisable rhetorical aim (Mauranen 1993, 224–225). According to Vijay Bhatia (1993, 30), the communicative intentions of the moves are subservient to communicative purpose(s) of the genre. The extent of the moves may vary, but in general they are at least one sentence in length and display certain coherence in themselves (Mauranen 1993). I also list rhetorical strategies that are employed to realise the communicative intentions of the moves (Bhatia 1993, 30).

The five moves found in the core material were the following: global strategies, local strategies, description of the features of the original text, thanks to persons who had helped with the translation and/or bodies that enabled the work through provision of funding and the translation's links to other texts (use of other translations). In line with these moves, I identified as the generic aim of translator's prefaces in academic texts as the illustration of the choices made by the translator in the translation process and their background to the reader. Other generic means can be seen as the following: public acknowledgement to funding parties and persons that have helped in the completion of the work and the disclosure of certain details of the translation process to the reader, such as the version(s) of the original text that the translation is based on and the use or non-use of prior translations in quotations from books that have already been translated into Finnish. The two-fold rhetorical goal that can be detected in the background of these generic objectives is the insertion of the translator in between the reader and the author to claim his or her share in the birth process of the Finnish text in the mind of the reader and the presentation of this claim in a light that is positive enough for the reader to trust the good will and competence of the translator and thus grant them this position.

Another question that opens from this discussion is how much leeway do scientific or academic texts really allow for translators' subjective decisions? According to Ewald Osers, there is realistically speaking only one acceptable translation for texts by Ptolemai. Of course one needs to consider that the realm of academic writing contains a great variety authors that differ vastly from each other both regarding their discipline, area of expertise and style of writing. Perhaps at the other end of this spectrum we find such limit-stretching philosophers as Jacques Derrida and Jean-Luc Nancy, whose translator Susanna Lindberg professes being spellbound by his writing and continues by comparing her experience of translating his book to a love affair: both are ecstatic, painful but in the end highly educational. Analysing texts by Derrida, Nancy and other passionate and highly original writers and listening to their translators highlights the fact that the academic or scientific nature of a text does not automatically turn it into mathematics with a sole possible interpretation: the play of meanings may with some authors be even wilder than in literary texts.

Although translators' prefaces remain a rarity at least in the case of scientific or academic writing, we may conclude that in society at large translators are attempting to break out of their shell. As is often the case with ideas, the goal of translators' visibility does not require absolute realisation or a thorough normalisation of the phenomenon in the form of a systematic recording of every major decision made by the translator. It requires a gradual repositioning of the general viewpoint in such a way that through open discussion and the resulting increase in visibility the translator will become less of a grey eminence affecting the emergence of the translated text from the background and more an equal actor in society comparable to other professions. Moreover, I believe that the need to recognise translator's subjectivity also applies to scientific or academic texts: in the end the translator with his or her views and personal experiences remains the sole stable Archimedean point from which the interpretations are launched into the universe of meaning.